

SIGRÍÐUR BALDURSDÓTTIR

HUGMYNDAHEIMUR VOPNFIRÐINGA SÖGU

Byggingarlag sagna frá Austfjörðum¹

1. Inngangur

VOPNFIRÐINGA SAGA er nær eingöngu varðveitt í pappírshandritum frá miðri 17. öld og fram til 1900. Það sem gerir rannsóknarsögu Vopnfirðinga sögu sérstaka er að auk pappírshandritanna er brot af henni til í skinnbókinni AM 162 C fol en það er talið vera frá fyrri helmingi 15. aldar (sbr. *Ordbog over det norrøne prosasprog*:407). Í skinnbókinni er eitt blað úr Vopnfirðinga sögu en það er bæði skert og illlæsilegt. Pappírshandrit sögunnar eru talin ættuð frá eftirriti skinnbókarinnar og það er eyða í þeim öllum sem nemur recto síðu skinnblaðsins en verso síðan kemur heim og saman við pappírshandritin. Þar að auki vantar hluta í öll handrit sögunnar næst á undan þar sem recto síða skinnblaðsins hefst, en þar hefur verið sagt frá vígi Brodd-Helga og fyrstu eftirmálum. Eyðan í Vopnfirðinga sögu og tilurð skinnblaðsins hefur leitt til þess að í rúma öld hefur rannsóknarsagan einkennst af viðleitni manna til að lesa í eyðuna.² Fyrir vikið er Vopnfirðinga saga ein þeirra sagna sem hefur fengið minni athygli fræðimanna sem 13. aldar bókmenntaverk en verðugt er. Menn hafa sífellt verið að bera Vopnfirðinga sögu saman við aðrar sögur en nær væri að meta söguna á eigin forsendum eins og hún er varðveitt. Í skrifum þeirra hefur sagan einatt fengið óþarflega hörð og ómakleg ummæli. Þeir láta þess oft getið að efnistöfum höfundar sé ábótavant og honum verði helst til lítið úr harmrænu efni sínu. Við umfjöllun sína hafa menn reynt að gera Vopnfirðinga sögu að hefðbundinni deilusögu og skrifa þá einkum um fyrri hlutann þar sem segir frá samskiptum Brodd-Helga og Geitis en þeir skrifa minna um samskipti Bjarna Brodd-Helgasonar og Þorkels Geitissonar í síðari hlutanum

¹ Grein þessi er unnin upp úr MA-ritgerð minni, Vopnfirðinga saga – tilurð og túlkun, sem var samin undir leiðsögn Ásdísar Egilsdóttur. Ég þakka Svanhildi Óskarsdóttur og Sverri Tómas-syni fyrir þarfar ábendingar við samsetningu greinarinnar.

² Í MA-ritgerð minni geri ég ítarlega grein fyrir rannsóknarsögu skinnblaðsins og útgáfu Jóns Helgasonar (1975:1–97) á því.

eða sleppa honum alveg. Því hefur heildarhugsun sögunnar ekki verið gefinn sá gaumur sem verðugt er og þýðing síðari hluta sögunnar hefur gleymst. Þrátt fyrir eyðuna er sagan falleg og vel gerð að mörgu leyti og stendur vel fyrir sínu. Efni Vopnfirðinga sögu er sérlega harmþrungið því þar berast nánir vinir og ættmennir á banaspjót en sagan nýtur þess að mannlýsingar eru mjög vel gerðar. Vopnfirðinga saga er einnig heilsteypt í byggingu, efni hennar snýst um eina megindeilu, það er í góðu röklegu samhengi og útúrdúralaust.

Sterk höfundarvitund Vopnfirðinga sögu kemur fram í hliðstæðubyggingu sögunnar en samskipti Brodd-Helga og Geitis í fyrri hlutanum mynda hliðstæðu við samskipti Bjarna og Þorkels sem taka deilur feðra sinna í arf. Á hinn bóginn er allt með öfugum formerkjum í síðari hluta sögunnar og þar er greinileg áherslan sem lögð er á að draga fram hvernig ungu mennirnir leysa sín mál með öðrum og friðsamari hætti en þeir eldri. Sýnt er hvernig Bjarni og Þorkell ná að koma á jafnvægi í samfélaginu með því að sættast heilum sáttum.

Þessi sama vitund er fyrir hendi í Þorsteins sögu hvíta og Þorsteins þætti stangarhöggs en fræðimenn hafa vikið að sambandi sagnanna við Vopnfirðinga sögu. Afstaða höfundar kemur ekki síður fram í mannlýsingum frásagnanna sem kallast á með margvíslegum hætti. Það sjónarmið höfundar að forðæma ranga siðferðilega breytni kemur skýrt fram í frásögnunum þremur. Í þeim myndum sem brugðið er upp af athöfnum manna sést, þegar grannt er skoðað, að þar fer fram umræða um muninn sem er á heiðnum og kristnum lífsgildum. Höfundurinn tekur afstöðu með þeim sem breyta rétt en gegn þeim sem beita rangindum og sýna öðrum yfirgang.

2. Byggingarlag nokkurra sagna frá Austfjörðum

Meðal fræðimanna hefur það viðhorf verið ríkjandi að sögurnar frá Austfjörðum hafi nokkra sérstöðu miðað við sögur frá öðrum landshlutum. Í þeim koma margar sömu persónurnar fyrir og talin hefur verið þörf á að rannsaka betur tengslin á milli þeirra en gert hefur verið til þessa. Á þessu tómlæti er engin ein sérstök skýring en hægt er að koma með þá tilgátu að þar sem sögurnar eru að ýmsu leyti mjög sundurleitar þá hafi mönnum þótt lítt fýsilegt að rannsaka þær í heilu lagi. Þær eru flestar stuttar og nokkrar eru illa varðveittar. Ein þeirra, Hrafnkels saga, er tekin sem dæmi um fullkomnun bókmenntalegrar sköpunar meðan önnur, Vopnfirðinga saga, er talin illa skrifuð og sú þriðja, Fljótsdæla saga hefur lengst af verið álitin ýkjukennd skróksaga.

Á tímum sagnaritunar höfðu Austfirðirnir einnig þá sérstöðu að þar voru menn ekki tengdir helstu hernaðarbandalögum, þar var minna um deilur en í öðrum landsfjórðungum og mestu valdaættirnar bjuggu á öðrum svæðum landsins. Á Austurlandi var lítið um mannmörg hérud og svæðið víða strjálbyggt. Dagleiðir á Þingvöll voru fleiri en frá öðrum hlutum landsins og líklegt að menn þaðan hafi ekki farið eins oft til Alþingis og þeir sem áttu skemmri veg að sækja. Austfirskir höfðingjar hafa því væntanlega haft minni áhrif á löggjöf landsins en menn úr öðrum fjórðungum landsins (Bogi Th. Melsteð 1910:219).

Skrif fræðimanna um frásögnina af Brandkrossa er gott dæmi um það hvernig vikið hefur verið að tengslum milli sagna frá Austfjörðum. Jón Jóhannesson segir að upphaf Brandkrossa þáttar bendi til þess að hann hafi verið saminn sem viðauki framan við Droplaugarsona sögu og segir hann vera sérstakt upphaf sögunnar (1950:v, lxxxii–lxxxvi). Grímur M. Helgason og Vésteinn Ólason eru á sama máli og telja þáttinn „saminn til að skeyta framan við Droplaugarsona sögu“ (1972:x). Sverrir Tómasson hefur leitt líkur að nán um tengslum Fljótsdæla sögu og Hrafnkels sögu (1994:787–799) en fram til þessa hafa sögurnar verið álitnar svo ólíkar að þær gætu vart tilheyrst sömu bókmenntagein.

Jafnframt álíta fræðimenn að samband sé á milli Þorsteins sögu hvíta og Vopnfirðinga sögu, en síðasti kafli Þorsteins sögu er nánast samhljóða fyrsta kafla Vopnfirðinga sögu. Áður fyrr töldu þeir að kaflinn væri viðauki eða innangangur skrifara sem hefði þekkt Vopnfirðinga sögu (Jakobsen 1902–03:x–xi, Finnur Jónsson 1923:507). Margt bendir á hinn bóginn til þess að tengslin milli sagnanna séu nánari og að þau gefi tilefni til að líta á Þorsteins sögu hvíta sem upphaf Vopnfirðinga sögu og að frásögnin af Þorsteini stangarhöggi geti verið framhald af Vopnfirðinga sögu. Sögurnar þrjár, bindast saman efnislega þar sem þær fjalla allar um Þorstein hvíta og afkomendur hans. Hugmyndafræðilegt viðhorf sagnanna spyrðir þær einnig saman því að þær eru allar sögur tveggja kynslóða þar sem afstaða eldri kynslóðar til hefndarsíðferðis samfélagsins er önnur en hinnar yngri. Auk þess bendir sú staðreynd, að þeim er skipað saman í handrit, til þess að skrifarar hafi álitnið að þær tengdust.

2.1 Fljótsdæla saga – Hrafnkels saga

Fljótsdæla saga hefur um alllangt skeið verið talin það ung og öfgakennd að hún geti naumast átt samleið með öðrum Íslendingasögum og hefur Jón Jó-

hannesson (1950:xcix) af þeim sökum talið álitamál hvort sagan eigi að teljast til íslenskra fornrita:

Fljótsdæla saga er síðgotungur í þeirri bókmenntagrein, sem kölluð er Íslendinga sögur. Þegar hún var saman sett, hafði engin Íslendinga saga verið samin um langt skeið, svo að kunnugt sé.

Stefán Karlsson hefur lengi verið þeirrar skoðunar að Fljótsdæla saga sé mun eldri en talið hefur verið og hefur birt grein um rannsóknir sínar á aldri sögunnar. Í greininni hrekur Stefán rök nokkurra fræðimanna sem hafa álitnið að sagan væri með yngri sögum en allmikill ágreiningur hefur verið meðal þeirra um aldur hennar (1994:743–759). Það er niðurstaða Stefáns að Fljótsdæla saga sé ekki samin löngu seinna en allar Íslendingasögur. Hún sé varla yngri en frá 14. öld og jafnvel frá aldamótum 1300 (1994:754).

Sverrir Tómasson hefur skrifað um byggingu Hrafnkels sögu þar sem hann spyr hvort Hrafnkels saga geti ekki verið hluti af stærri heild og hvort þar sé ekki um að ræða samsteypuverk (1994:796),

Austfirðinga sögu, sem sagt hefur frá ævum ættmenna Hrafnkels í margar kynslóðir? Í einu handriti sögunnar, AM 551 c 4to, fylgir hin svokallaða Fljótsdæla saga strax á eftir Hrafnkels sögu.

Sverrir fjallar um evrópskt byggingarlag frásagna í grein sinni og bendir á að algengasta aðferð miðaldahöfunda hafi verið að skipta frásögn í tvennt en að þeir hafi jafnframt þekkt og notað fleiri aðferðir og vitnar í Eugène Vinaver.³ Sverrir telur að íslenskir fræðimenn hafi ekki gefið þessu byggingarlagi nægilegan gaum en Carol Clover hafi verið fyrst til að gera grein fyrir því í íslenskum miðaldabókmenntum og byggt rannsóknir sínar á skrifum Vinavers og Williams Rydings. Að mati Sverris þjónar tvískipt bygging Hrafnkels sögu ákveðnum tilgangi höfundar. Hann bendir á tvískipta byggingu helgisagna og telur að það sama gildi um byggingarlag veraldlegra sagna og heldur því fram að með þekkingu á þessu byggingarlagi hefðu fræðimenn átt auðveldara með að skýra tengsl lengri og styttri gerðar Gísla sögu og sömuleiðis Njáls sögu sem menn álitu að skiptist í tvo hluta (1994:791–792). Það sama gildi um Hrafnkels sögu (1994:797–798):

³ Vinaver (1971:68–98) sá að tvískiptingin á ekki við um öll miðaldaverk og hann sýndi fram á í bók sinni *The Rise of Romance* að *amplificatio* á ekki eingöngu við um stíl heldur líka um byggingu. Þá er leitast við að þenja frásögnina út með því að auka við hana efni sem gjarna er endurtekið og stigmagnað (sjá 6. nmgr. á bls. 66).

sögunni er skipt í tvo helminga líkt og lífssögu á tvískiptri altarisbrík. Hún hefur líklegast verið til sjálfstæð, en á 14. öld hefur einhver sagna-meistari á Héraði viljað segja sögu sveitar sinnar alveg frá upphafi byggðar. Hann hefur því fellt Hrafnkels sögu inn í stærri heild, þar sem hún verður annar helmingur sveitarsögu, hinn er saga þeirra Helga og Gríms Droplaugarsona.

2.2 Vopnfirðinga saga

Mat nútímamanna á því hvernig góð skáldverk skuli byggð upp má rekja til kenninga sem Aristóteles setti fram í riti sínu *Um skáldskaparlistina*. Þótt menn hafi þekkt til Aristótelesar allt frá því að latnesk þýðing var gerð á ritinu þá var það ekki fyrr en á 16. öld, er ritið kom út með skýringum á Ítalíu, sem kenningar hans náðu verulegri fótfestu í bókmenntaheiminum (1976:56–61).

Pegar fræðimenn síðari tíma hefja rannsóknir á íslenskum fornþéttmenntum má sjá þess merki að þeir byggja gagnrýni sína iðulega á þessum sömu aristótélísku forsendum og hafa þeir oft bent á að Vopnfirðinga saga sé skrifuð af lítilli fimi og orðið tíðrætt um galla á byggingu sögunnar og frásagnarhætti.⁴ Á hinn bóginn þykja sögur því meiri listaverk sem þær eru einfaldari í byggingu, eru sagðar í rétttri tímaröð og atburðaröð þeirra á helst að vera bein og óslitin.

Vopnfirðinga saga er ein þeirra sagna sem fellur einkar vel að þeim hugmyndum sem William Ryding hefur sett fram um byggingu miðaldabókmennta.⁵ Ryding telur að finna megi þrjú megineinkenni á byggingu miðaldabókmennta. Í fyrsta lagi er það tvískiptingin sem einnig kallast samhverfu- eða hliðstæðubygging og naut mestrar hylli frá 11. öld og fram á hina 13. og er sögu þá skipt í tvo nokkurn veginn jafna hluta. Það er einkenni á hliðstæðubyggingunni að um er að ræða hliðstæður og andstæður í senn, söguhlutarnir tveir kallast á og veita hvor öðrum merkingarauka (1971:25–27, 69–81).

Í bók sinni *The Medieval Saga* segir Carol Clover að þessi bygging sjáist skýrt í ýmsum Íslendingasögum svo sem Hrafnkels sögu, Njáls sögu, Egils sögu, Grettis sögu og Heiðarvíga sögu (1982:19–24, 38–39, 45–49).

⁴ Um það má lesa hjá Finni Jónssyni 1923:510, Jóni Jóhannessyni 1950:xiv–xv og Jónasi Kristjánssyni 1988:247.

⁵ Í bókinni *Structure in Medieval Narrative* sýnir Ryding (1971:62–161) fram á samfellda þróun í innri gerð bókmennta. Hann rannsakar einkum franskar 12. og 13. aldar bókmenntir og telur að meginmarkmið miðaldahöfunda hafi verið að lengja sögur, að þenja út söguefni sem þeir þekktu fyrir, en ekki að semja nýjar frumlegar sögur.

Kolbrún Haraldsdóttir hefur fært rök fyrir því að ritstjóri Flateyjarbókar sé með hliðstæðubygginguna í huga þegar hann rýfur rétta tímaröð í verkinu með því að skjóta inn nokkrum stuttum þáttum milli hinna tveggja stóru sagna, Ólafs sögu Tryggvasonar og Ólafs sögu helga (1991:61–64).

Tvískipting er einkenni á byggingu Vopnfirðinga sögu en ásamt því að skiptast í tvo helminga er hún um leið saga tveggja kynslóða. Í fyrri hlutanum er sagt frá samskiptum Brodd-Helga og Geitis og lýkur þeim hluta með drápi Brodd-Helga. Þar á eftir fer síðan stuttur kafli þar sem segir frá eftirmálum eftir víg Brodd-Helga. Í síðari hlutanum er sagt frá sonum þeirra, Bjarna og Þorkatli, sem taka deilur feðra sinna í arf. Þeir eru ólíkir feðrum sínum, Brodd-Helgi er ofstopamaður en Bjarni sonur hans friðarsinni. Geitir er vitur maður og seinþreyttur til vandræða en Þorkell sonur hans reynir ítrekað að koma fram hefdum eftir föður sinn. Við umfjöllun um Vopnfirðinga sögu hafa fræðimenn yfirleitt fjallað meira um fyrri hluta sögunnar en lítið um söguna sem heild. Þar sem hlutamir tveir eru hliðstæðir en andstæðir um leið þá dýpkar það heildarhugsun sögunnar að rannsaka síðari hlutann með skírskotun til atburðarásar fyrri hlutans.

Annað einkenni miðaldabókmennta er stigmögnun eða *amplificatio*.⁶ Svo virðist sem miðaldamönnum hafi ekki þótt það sérstakt lýti á sögum, á sama hátt og nútímamönnum, þótt frásagnareiningar væru endurteknar með nokkru tilbreytingarleysi. Þetta þjónaði fyrst og fremst þeirri tilhneigingu miðaldahöfundna að skýra nánar efnið sem þeir höfðu í höndunum, auka við það og gera það fyllra en um leið að magna áhrifamátt þess. Ryding greinir á milli tvenns konar stigmögnunar, efnislegrar stigmögnunar sem felst í því að auka inn efnisatriðum og stíllegtrar stigmögnunar sem felst í því að segja sama hlutinn með fleiri orðum (1971:65–82).⁷

Efnislegrí stigmögnun er beitt í Vopnfirðinga sögu en þar koma í tvígang fyrir deilumál tveggja aðila sem virðast standa fyrir utan hina eiginlegu atburðarás. Í fyrra skiptið er sagt frá útistöðum Svarts og Skíða en í seinna skipti-

⁶ Í *Íslenskri stílfræði* er fjallað um stílbrögð sem eru komin frá fornri mælskufræði, þar er einn flokkur stílagræða sem nefnist „Upptalningar“ og innan hans er *amplificatio* skýrt svo: „Orðmögnun. Sama atriði ítrekað í endurtekningu með náskyldu orðalagi, oft í mun lengra máli“. Og náskyld er „*commoratio*: Að leggja áherslu á tiltekið atriði með því að endurtaka það nokkrum sinnum með mismunandi orðum“ (Þorleifur Hauksson 1994:155).

⁷ Vinaver hefur einnig bent á þetta eins og nefnt var hér að framan. Matthew Driscoll hefur notað þetta til þess að skera úr um hvort tveggja handrita af Sigurðar sögu þögla sé eldra og kemst að þeirri niðurstöðu að bæði handritin séu runnin frá einu forriti. Hafi sitt hvorri aðferðinni verið beitt á handritin tvö sem fyrir liggja (1992:xcii–cxxxiii).

ið frá ágreiningi Þórðar og Þormóðar. Í báðum tilvikum er deiluefnið þekkt minni, þrætur um landsnytjar; Svartur og Skíði deila um beit en Þórður og Þormóður um skógahögg og beit. Hér er augljóslega um það að ræða að frásagnareiningar eru endurteknar, þær eru hliðstæðar en mynda merkingarlegar andstæður um leið. Það varpar ljóma á Brodd-Helga í byrjun sögunnar þegar hann ryður Svarti úr vegi:⁸ „Varð Brodd-Helgi víðfrægur og lofaður mjög af alþýðu fyrir þetta þrekvirki er hann hafði unnið, jafn ungur sem hann var enn að aldri“ (1988). Afskipti Brodd-Helga af deilumálum Þórðar og Þormóðar eru með öðru móti, þar er hann sýndur sem ójafnaðarmaður og valdníðsla hans er undirstrikuð. Hann eyðileggur stefnu Þormóðar, drepur hann og fleiri af mönnum Geitis og vanvirðir líkin: „Geitis menn undu stórilla sínum hlut og við ekki annað verr en það að þeir náðu eigi að jarða frændur sína og ástmenn“ (1995). Hér bætir höfundurinn við efni sem er af sömu gerð og fyrir er í sögunni því ágreiningur Þórðar og Þormóðar myndar samsvörun við deilu Svarts og Skíða, þar er sama minnið endurtekið á stærri og áhrifameiri hátt. Tilgangur höfundarins er að knýja atburðarásina áfram, skapa spennu í frásögninni og magna áhrifamátt hennar.

Stíllegri orðmögnum er beitt þegar sagt er frá því hversu ákaft er um vináttu Brodd-Helga og Geitis í þeim tilgangi að höfða til tilfinninga áheyrenda eða lesenda sem geta þá gert ráð fyrir að eitthvað búi undir:

Þeir voru mjög jafngamlir, bræður og Brodd-Helgi, og var með þeim vinfengi mikið (1988).

Svo var vingott með þeim Brodd-Helga og Geiti að þeir áttu hvern leik saman og öll ráð og hittust nær hvern dag og fannst mönnum orð um hversu mikil vinátta með þeim var (1989).

Og sú er einmitt raunin því höfundur notar sömu tækni þegar hann lýsir óvináttu þeirra sem síðar þróast í fullan fjandskap: „og tók að fækkast með þeim“ (1991). „Tók þeirra vinfengi þá heldur að minnkast“ (1992). „og gerðist nú hin mesta óþykkja með þeim Brodd-Helga og Geiti“ (1993). „Eftir þetta óx mikil óþykkja með þeim Brodd-Helga og Geiti“ (1996).

Hartmut Röhn hefur rannsakað hvernig höfundar Íslendingasagna tjá

⁸ Allar beinar tilvitnanir í Vopnfirðinga sögu, Þorsteins sögu hvíta og Þorsteins þátt stangarhöggs hér á eftir eru í útgáfu Svarts á hvítu, *Íslendinga sögur og þættir* III, nema annað sé tekið fram og er blaðsíðutal í sviga við tilvitnun.

innri og ytri tíma á meðvitaðan hátt og hvernig mismunandi tímatilvísanir þjóna ákveðnu hlutverki í byggingu og merkingu frásagnar. Röhn telur að tímalýsingar í inngangsköflum einkennist annars vegar af tilvísunum til ákveðinna atburða eða persóna í ytri tíma og hins vegar af óljósum innri tíma, að inngangur hafi ekki skýra tímalega tengingu við aðalhluta sögu og að loka-hluti sögu einkennist af óljósum innri tíma (Röhn 1976:29–32). Þessa sér stað í Vopnfirðinga sögu en innan sögunnar er mjög sterk tímavitund og sést greinilega hvernig gefið er til kynna á almennan hátt að tíminn líði áfram í inngangsköflum með því að sagt er: „Frá því er sagt einnhvern dag að Hofi“ (1987). „Í þann tíma er Þorsteinn bjó að Hofi og Brodd-Helgi óx upp með honum þá bjó sá maður ...“ (1988). „Eitthvert sumar er frá því sagt ...“ (1989). Tilgangurinn með þessum orðum er að gefa til kynna að það líður óskilgreindur tími innan frásagnarinnar. Röhn bendir á að tímatilvísanir verði nákvæmari þegar mikilvægir atburðir gerast en jafnframt að þá skiptist á knappar tímalýsingar sem tjá langan tíma en tíðindalausar og ítarlegar lýsingar þar sem greint er nákvæmar frá einstökum skrefum, þar eru samtöl persóna og tímaatviksorð áberandi innan frásagnarinnar. Röhn telur að andstæður í tímalýsingum séu notaðar mjög markvisst til að undirbúa mikilvæga atburði og gera þá merkingarbæra og það verði greinilegt þegar hápunktur innan frásagnar er í nánd (Röhn 1976:131–138). Í Vopnfirðinga sögu kemur þetta glögglega fram en þar skiptast á samþjappaðar lýsingar þar sem þekktar tímaformúlur eru notaðar í þessu skyni og sagt: „Og er nú kyrrt um hríð“ (1996). „Fara menn nú heim af þingi og var nú kyrrt um hríð“ (1997). Í lok 12. kafla er sagt: „Fer Geitir heim og er nú allt kyrrt um veturinn“ (1998). Hér er verið að segja frá því að veturinn líði tíðindalaust en einnig er skipt um svið því að 13. kafli hefst á orðunum: „Um vorið eftir ...“ (1998). Hins vegar sér þess stað hvernig frásögnin hægir á sér og verður ítarlegri þegar tíðinda er að vænta eða þau standa yfir. Þá er allt nákvæmara, dvalið við lýsingar og bætt við smáatriðum í þeim tilgangi að auka spennu og vekja áhuga áheyrenda. Frá því að Hrafn Austmaður⁹ kemur við sögu uns Þorleifur kristni kemur til baka eftir að hafa greitt erfingjum hans fjármuni líða tvö ár. Hrafn kemur um sumar, dvelur um veturinn og er þá drepinn. Um vorið tekur Þorleifur kristni fjárhlut hans og það sumar er Brodd-Helgi ókátur. Þá hefur liðið heilt ár. Síðan kemur Þorleifur kristni aftur sumarið þar á eftir þannig að tvö ár hafa liðið. Digur-Ketill og menn hans eru í tvær nætur hjá Þorleifi kristna. Í 9. kafla fer Geitir í

⁹ Hrafn er annar stýrimaður og félagi Þorleifs. Hann á gullhring og kistil sem menn telja fullan af gulli og silfri. Brodd-Helgi og Geitir hafa ágímd á eignum Hrafns.

heimsókn og er meira en viku í ferðinni. Þorvarður læknir er sjö nætur í Krossavík að græða sár Þorkels. Stundum gerist eitthvað á hluta úr degi eða tekur heilan dag. Þegar Geitir og menn hans vilja freista þess að sækja lík fallinna félaga sinna heim að Hofi verða þeir að fara hægt og gætilega að öllu: „Þeir þæfast þannig við um daginn ...“ (1995). Hér lýsir orðavalið greinilega því sem fram fer, en í sögninni að *þæfa* felst dvöl eða töf. Hún hefur merkinguna ‘þjarka, deila, berjast lengi fyrir e-u, vinna linkulega’. Af sama toga er nafnorðið *þóf* (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:1184, 1210–1211).

Þriðja einkenni miðaldabókmennta samkvæmt Ryding er samþætting. Þá er átt við það þegar mörgum sögum fer fram samtímis og frásögnin víkur stöðugt á milli sviða. Þannig geta í einni sögu verið mörg þemu eða margir söguþræðir í gangi í einu og hefur byggingu sagnanna verið líkt við mósafkmyndir eða ofið teppi þar sem mynstrið teygir sig í margar áttir. Af og til má sjá að atvik eða persónulýsingar kallast á milli frásagnarsviða og er hugmyndin sú að endurhljómurinn auki hin listrænu áhrif í sögunni. Stundum koma efnisþræðirnir svo saman í lokin eins og þekkist í sakamálasögum.

Samþætting sést í Vopnfirðinga sögu, einkanlega þar sem segir frá samskiptum Brodd-Helga við Höllu eiginkonu sína. Halla er í upphafi kynnt til sögu sem kona Brodd-Helga og systir Geitis. Þegar þeir Brodd-Helgi og Geitir hafa látið drepa Hrafn Austmann fer Þorleifur kristni, félagi hans, til Krossavíkur og sækir fjárhlut hans. Þá fléttar höfundurinn inn í frásögnina eftirfarandi vitneskju: „Halla var þar, Lýtingsdóttir, og skipti sér engu af“ (1990). Meira er ekki sagt en tilgangurinn er greinilega að skapa spennu í frásögninni. Halla kemur næst við sögu í 6. kafla þegar hún er orðin veik og Brodd-Helgi skilur við hana. Í lok 8. kafla er frásögnin annars vegar fleyguð með upplýsingum um að Þorkell Geitisson hafi farið utan og ekki verið viðriðinn deilur föður síns og Brodd-Helga. Hins vegar er því komið á framfæri að: „Vanmáttur Höllu Lýtingsdóttur í Krossavík gerðist mikill og hættilegur“ (1996). Þarna getur höfundurinn fléttað þessu inn í frásögnina því að hann hefur þegar greint frá veikindum hennar. Auk þess er af og til skotið inn vitneskju sem tengir saman þræði í frásögninni, einkum í síðari hlutanum, þar sem sagt er frá útkomu Þorkels Geitissonar eftir að Bjarni hefur vegið föður hans og síðar er Þorkell sendir eftir aðstoð Helga og Gríms Droplaugarsona þegar honum hefur mistekist í þrigang að koma fram hefndum á Bjarna.

Í Vopnfirðinga sögu má greina öll atriðin þrjú, tvískiptingu, stigmögnun og samþættingu, sem einkenna byggingu miðaldabókmennta. Þar er og á markvissan hátt unnið með innri tíma til að undirbúa atburði og ljá textanum merkingu.

2.3 Þorsteins saga hvíta

Ryding fjallar ekki um fornorrænar bókmenntir í bók sinni en það gerir Clover hins vegar í bókinni *The Medieval Saga* eins og áður var nefnt. Í stuttu máli má segja að hún finni skýrar hliðstæður í íslensku sögunum við þau atriði sem Ryding telur upp; tvískiptingu, stigmögnun og samþættingu. Þetta notar hún sem röksemd fyrir því að rekja megi rætur íslensku sagnanna til hinna frönsku sagna og söguljóða frá 12. og 13. öld. Sumir mundu fremur vilja halda því fram að allt væri þetta af einni og sömu rót en íslensku sögurnar ekki endilega runnar af þeim frönsku, þótt svo vilji til að Ryding fjalli fyrst og fremst um þær (Vésteinn Ólason 1984:178–179). Annað atriði sem íslenskir fræðimenn hafa verið tortryggir á er að hæpið er hvort frönsku sögurnar séu nógu gamlar til þess að áhrifin geti hafa borist hingað á svo skömmum tíma.

Margar athuganir Clover eru áhugaverðar og bendir hún meðal annars á þá hneigð miðaldahöfunda að semja stuttar forsögur að meginsögnum og nefnir dæmi um slíkt í Fóstbræðra sögu, Laxdæla sögu og Njáls sögu (1982:37–38).

Þessa sömu hneigð má greina í lokapáttum Íslendingasagna. Clover vitnar í Andersson sem rannsakaði 24 sögur og fann lokapætti í 21 þeirra, stuttar frásagnir sem standa utan við meginsöguna þar sem segir frá afdrifum aðalpersóna og dæmi um það eru í Fóstbræðra sögu og Hallfreðar sögu. Stundum er þar greint frá afdrifum aukapersóna; þannig segir í Gunnlaugs sögu frá Helgu fögru og í Njáls sögu greinir frá því hvað varð um Kára Sölmundarson (1982: 39–40).

Það er greinilegt að þetta byggingarlag er fyrir hendi í sögunum frá Austfjörðum ekki síður en í öðrum Íslendingasögnum. Hins vegar hafa þær sögur verið minna rannsakaðar en margar aðrar eins og nefnt var hér áður og handritavarðveisla þeirra er frekar slæm. Það er auðvelt að líta á Þorsteins sögu hvíta sem forsögu eða inngang að meginsögu sem er Vopnfirðinga saga og frásögnin af Þorsteini stangarhögg er á sama hátt nokkurs konar framhald þeirrar meginsögu, en þar er sagt frá afdrifum aðalpersónu sem meginsagan getur ekki um.

Clover hefur bent á að samþætting einkenni byggingu Þorsteins sögu hvíta. Hún nefnir sérstaklega 3. kafla sögunnar þar sem fimm persónur eru kynntar hver á eftir annarri. Þeim er lýst mjög stuttlega, greint er frá tengslum þeirra við Hofverja, þeim eru gefnar einkunnir sem segja meira en mörg orð en þeim er síðan haldið í tímabundinni frásagnarbið uns atburðarásin krefst þátttöku þeirra í framvindunni. Hópkynningar eru þannig eins og sérofinn jað-

ar í vef þar sem allir þræðir, stórir og smáir, eru jafnir og mynda uppistöðuna. Það er síðan í framvindu frásagnarinnar, eða í mynstri vefnaðarins, sem innbyrðis tengsl verða ljós og mynd þeirra skýrist. Þannig birtist Þorsteinn fagri sem hetja en Þorkell flettir reynist vera aukapersóna sem kemur aðeins stuttlega við sögu í lok frásagnarinnar. Hvernig farið er með hann sýnir áhrifamátt samþættingar í frásagnartækninni. Með því að kynna persónur fyrirfram getur höfundurinn hins vegar kallað þær til leiks hvenær sem er án frekari útskýringa. Þótt samþætting sé notuð á mismunandi hátt í frásögnum þá eru sviðsskiptingar áhrifamestar, og þær eru vel gerðar í Þorsteins sögu hvíta. Samþætting grundvallast á því að skipta um sjónarhorn en það hvort sviðsskiptingar eru hraðar eða hægar í sögum fer eftir því hvernig höfundinum tekst að láta frestun og spennu skiptast á í frásögninni á listrænan hátt (1982:67–70).

Fræðimenn hafa ekki verið margorðir um Þorsteins sögu hvíta. Í *Íslenskri bókmenntasögu* II er Þorsteins saga hvíta ekki nefnd á nafn (Vésteinn Ólason 1993:23–163). Í formála að útgáfu sögunnar frá 1972 telja útgefendur að höfundurinn hafi ætlað sér að endursemjja Vopnfirðinga sögu en gefist upp við það (Grímur M. Helgason og Vésteinn Ólason 1972:viii).

Jón Jóhannesson hefur ákveðnar hugmyndir um tilurð Þorsteins sögu. Í formála að útgáfu sögunnar í *Íslenskum fornritum* vitnar hann í Finn Jónsson og nefnir hvernig hann og aðrir fræðimenn hafi álitid síðasta kaflann vera viðauka skrifara því að það sé einungis án hans sem viðunandi endir fáist á sögunna. Jón hafnar þessari útskýringu en hann telur þó að höfundi takist fremur illa upp við að skrifa skipulega sögu. Hann segir meðal annars (1950:vi–vii):

Saga þessi er einkennilega saman sett. Hún hefst á frásögn af Þorsteini hvíta og er við hann kennd í lokin. En Þorsteinn hvíti er þó eigi aðalmaðurinn í meginhluta sögunnar, heldur Þorsteinn fagri. ... Mér hefir því komið til hugar, að höfundur Þorsteins sögu hafi eigi ætlað sér í upphafi að semja sérstaka sögu, heldur auka og endursemjja alla Vopnfirðinga sögu meira eða minna, ... Svipuð dæmi eru kunn úr öðrum áttum.

Á þennan hátt segir Jón Jóhannesson næstum allt sem segja þarf, einungis á annan hátt en Clover og Ryding. Hann nefnir að vísu ekki stigmögnun en hann talar um að höfundurinn hafi ætlað sér að „auka og endursemjja alla Vopnfirðinga sögu“ og bendir á samsvarandi dæmi í Gísla sögu og Droplaugarsona sögu. Síðari tíma fræðimenn hafa einmitt nefnt að lengri gerð Gísla sögu sé

amplificatio af styttri gerð sögunnar. Þeir hafa einnig bent á að frásögnin af Brandkrossa sé forsaga að Droplaugarsona sögu eins og nefnt var hér á undan.

Það er augljóst að höfundur Þorsteins sögu hvíta hefur haft þetta byggingarlag í huga þegar hann hóf verk sitt; hann hefur viljað skýra námsefnið, magna áhrifamátt þess. Tilraun höfundar til að útlista viðurnefni Brodd-Helga í Þorsteins sögu fellur nákvæmlega að slíkum skýringartilhneigingum. Þar talar höfundur um að heillavænlegra sé að hafa tvö nöfn og það hafi verið átrúnaður að þeir menn lifðu lengur sem hefðu tvö nöfn. Í Vopnfirðinga sögu er viðurnefni Brodd-Helga hins vegar einfaldlega útskýrt í fáum orðum eftir graðungabardagann og þar er sagt: „Af þessum atburði var hann kallaður Brodd-Helgi“ (1987). Það er greinilegt að höfundur Þorsteins sögu hvíta hefur talið þörf á að segja betur frá Þorsteini hvíta, afa Brodd-Helga, en gert er í Vopnfirðinga sögu. Orð höfundar í lok sögunnar gefa þann ásetning hans til kynna (2060):

Einn vetur lifði Þorsteinn hvíti síðan er þeir Þorsteinn fagri skildu og þótti hann verið hafa hið mesta mikilmenni ... Og lýkur hér sögu Þorsteins hins hvíta.

Þorsteins hvíta er aðeins getið lítillega í Vopnfirðinga sögu og Þorgils sonar hans og föður Brodd-Helga varla neitt.

Í Þorsteins sögu kemur hins vegar fram að Þorsteinn hvíti er drengur góður og allra manna vinsælastur. Sáttin sem Þorsteinn hvíti gerir við nafna sinn ber og göfugmennsku hans vitni. Á meðan manns er óhefnt er sæti hans autt en um það eru mörg dæmi í fornbókmenntum. Þar er frýja Hildigunnar í Njáls sögu alþekkt. Þegar Flosi kemur til hennar eftir að Njálssynir hafa vegið Höskuld mann hennar þá býður hún honum hásæti, en autt sæti er myndræn lýsing á því að einhvers sé saknað og minnir einnig á að skarð hefur verið rofið í ættina (Clover 1986:141–183). Hér undirstrikar Þorsteinn hvíti sáttina og raunar gott betur því hann lætur Þorstein fagra fylla í skarð sonar síns með því að taka hann sér í sonar stað. Hann hafnar einnig hefndarsíðferði samfélagsins með gjörðum sínum og launar illt með góðu. Í lýsingu Þorgils föður Brodd-Helga kemur fram að hann er skynsamur og hugrakkur maður sem fær ist undan að taka þátt í stórræðum en gefst upp fyrir frýjuorðum hins grálynda og illgjarna Hrana. Það kemur aftur á móti fram í æskulýsingu Brodd-Helga að hann er til alls líklegur og virðist honum því illa í ætt skotið þegar mannlýsingar og breytni Þorsteins hvíta og Þorgils eru hafðar í huga. Með lýsingu Ein-

ars Þórissonar í Þorsteins sögu hvíta er á hinn bóginn hægt að skýra blendnina í skapgerð Brodd-Helga því óneitanlega er margt líkt með þeim frændum.

Einar Þórisson fær fremur vond ummæli þegar hann er kynntur til sögu: „Einar var vasklegur og eigi stór maður, hávaðamaður mikill og í meðallagi vinsæll“ (2053). Þessari kynningu er síðan fylgt eftir þegar Einar vill ganga til félags við Þorstein fagra sem hefur verið í förum nokkur sumur og orðið meiri maður af. Þorsteinn vill ekki neita bón Einars en honum segir þó „í meðallagi hugur um félag þeirra fyrir sakar óvinveitts skaplyndis Einars“ (2054). Hugboð Þorsteins er rétt því Einar reynist vera hinn versti níðingur og ójafnaðarmaður. Þegar Þorsteinn veikist í hafi þá er Einar upphafsmaður að því að hæðast að Þorsteini og lætur kveða nið um hann. Einar sinnir ekkert um félaga sinn sem liggur veikur allan veturinn. Þegar þeir skiptu fjárhlut sínum um vorið þá kaus Einar „en Þorsteinn skipti úr rúmi sínu“ (2055). Einar heldur til Íslands, segir ólíklegt að Þorsteinn komi aftur og svívirðir hann í allri frásögn. Hann kaupir síðan Austmann til að segja lát Þorsteins og klykkir út með því að segja að Þorsteinn hafi hlotið herfilegan dauðdaga í Noregi og nær loks af honum heitkonu hans með brögðum. Þótt frásagnareiningar séu ekki hinar sömu í Vopnfirðinga sögu þegar segir frá Brodd-Helga þá er ljóst að þeir frændur eiga margt sameiginlegt. Kynning Brodd-Helga til sögunnar er á sömu nótum og kynning Einars og því ljóst að það má búast við ýmsu misjöfnu frá þeim og það gengur eftir. Brodd-Helgi reynist síðan engu minni ójafnaðarmaður en frændi hans í framvindu Vopnfirðinga sögu.

Mörg atvik í Þorsteins sögu hvíta eru endurtekin í stærri og áhrifameiri mynd í Vopnfirðinga sögu. Sum atvik eru hliðstæð meðan önnur eru hliðstæð en með öfugum formerkjum.

Ingibjörg kona Þorsteins hvíta tekur sótt og deyr. Um þann atburð segir í Þorsteins sögu: „Þorsteini þótti þetta skaði mikill en hélt þó búi sínu sem áður“ (2053). Halla kona Brodd-Helga veikist einnig og deyr en framkoma Brodd-Helga við hana er napurleg. Hann skilur við hana en heldur eftir heimánmundi hennar þannig að hún fer slypp frá búinu og þegar hún er að dauða komin þá neitar hann henni um hinstu bón.

Þorsteinn hvíti býður Þorsteini fagra að koma til Hofs með allt sitt og hefur sá síðarnefndi samt verið valdur að dauða sonar hans. Bjarni Brodd-Helgason sendir lækni til að græða mein Þorkels Geitissonar og býður honum að koma til Hofs með allt sitt þrátt fyrir að Þorkell hafi í þrígang reynt að ráðast að honum.

Af dæmunum hér á undan má draga þá ályktun að það hafi ekki vakað

fyrir höfundu Þorsteins sögu hvíta að endursemjja alla Vopnfirðinga sögu heldur hafi hann ætlað sér að auka við það efni sem hann hafði í höndunum að hætti miðaldahöfunda. Tilgangur hans með Þorsteins sögu er miklu fremur sá að smíða nokkurs konar fordyri fyrir Vopnfirðinga sögu og til þess notar hann hliðstæðutækni. Með sögunni af Þorsteini hvíta varpar hann skýrara ljósi á menn og atburði sem Vopnfirðinga saga getur ekki um og þar er áhrifamest hvernig mannlýsingar og breytni Þorsteins hvíta, Þorgils sonar hans og Einars Þórissonar geta útskýrt drætti í skapgerð Brodd-Helga og Bjarna sonar hans í Vopnfirðinga sögu.

2.4 Þorsteins þáttur stangarhöggs

Þorsteins þáttur stangarhöggs er merkileg frásögn sem fræðimenn hafa skoðað frá ólíkum sjónarhornum (sjá t.d. Andersson 1967:3–64 og Miller 1990:51–76). Þátturinn er frábrugðinn mörgum frásögnum af sama tagi að því leyti að sögusviðið er Ísland og þar er eingöngu fjallað um samskipti íslenskra manna. Því má vel segja að frásögnin sé nokkurs konar stutt Íslendingasaga. Hún hefst á kynningu persóna, síðan kemur upp misklíðarefni sem leiðir til deilna og mannvíga sem enda með fullum sáttum.¹⁰ Efni frásagnarinnar er merkilegt því þar mætast ólík viðhorf til hefnda og hefnarskyldu eins og í Þorsteins sögu hvíta. Þorsteinn hvíti, afi Brodd-Helga, er um margt líkur Þórarni, föður Þorsteins stangarhöggs, báðir eru þeir gamlir og sjónlausir, Þorsteinn hvíti hefur misst Þorgils son sinn og Þórarni er talin trú um að Þorsteinn sonur hans sé dauður. Viðbrögð þeirra eru hins vegar andstæð. Þegar Bjarni Brodd-Helgason segir Þórarni víg Þorsteins sonar hans og býður honum til Hofa og vill vera honum í sonar stað þá reynir Þórarni að höggva til hans úr rekkjunni því hann vill heldur missa son sinn en eiga ragan son.

Þegar Þorsteinn fagri kemur til Þorsteins hvíta og býður honum sjálfðæmi fyrir víg Þorgils sonar hans þá neitar Þorsteinn hvíti, því hann vill ekki bera son sinn í sjóði. Þorsteinn fagri lætur þá líf sitt í hans hendur með því að leggja fram höfuð sitt. Þorsteinn hvíti býður síðan nafna sínum til sín og þiggur hann það og er honum á allan hátt í sonar stað. Hér er augljóslega um hliðstæðar frásagnareiningar að ræða í lok beggja sagnanna en viðbrögð gömlu

¹⁰ Það skal tekið fram að sú sem þetta ritar sat nokkur námskeið hjá Bjarna Guðnasyni. Þar bar Þorsteins þátt stangarhöggs oft á góma og var frásögnin lesin og túlkuð í námskeiðinu Sagnaritun I. Margar hugmyndir að túlkun sem hér eru reifaðar komu þar fram.

mannanna eru andstæð. Þórarinn er fulltrúi gamalla viðhorfa þar sem hefndin er skilyrðislaus. Þorsteinn hvíti er á hinn bóginn maður sem afneitar hefndarsíðferði samfélagsins og launar illt með góðu.

Þorsteinn stangarhögg er kynntur til sögu sem mikill maður og öflugur og vel stilltur. Hann er sagður þriggja manna maki og gengur sú lýsing eftir þegar Bjarni telur sér fullgildið fyrir víg þriggja húskarla með trúnaði Þorsteins. Það er athyglisvert að í upphafi Þorsteins þáttar fer fram hestaat þar sem hestar Þorsteins og Þórðar, húskarls Bjarna frá Hofi, eigast við. Með hestaatinu er útskýrt hvernig Þorsteinn fær viðurnefnið stangarhögg til háðungar sér. Viðbrögð Þorsteins við högginu eru liður í mannlýsingu hans og kallast þessi bardagi á við graðungabardagann í upphafi Vopnfirðinga sögu þar sem Brodd-Helgi fær sitt viðurnefni. Hér er hins vegar allt með öfugum formerkjum því Þorsteinn er friðarsinni og göfugmenni og sannar það rækilega með athöfnum sínum í frásögninni.

Í upphafi Vopnfirðinga sögu segir frá því er sauðamaður kemur að rekkju Þorsteins hvíta, afa Brodd-Helga og segir honum frá hvarfi fjögurra geldinga. Hann biður sauðamanninn um að leyna því við Brodd-Helga að hvarfið muni vera af manna völdum en sauðamaðurinn svíkur það. Þorsteinn hvíti veit að Brodd-Helgi mun ekki láta þess óhefnt og það gengur eftir. En með þessum viðbrögðum sýnir Þorsteinn hvíti enn og aftur að hann vill forðast að stofna til deilna jafnvel þótt gert hafi verið á hluta hans. Þorsteini stangarhögg er svipað farið og nafna hans. Þegar Þórður hefur lostið hann með hestastafnum þannig að það sér á andliti hans þá biður hann nærstadda menn um að leyna Þórarin föður sinn þessu. Þeir hafa þetta hins vegar í flimtingum og það berst til Þórarins. Þorsteinn veit að faðir hans mun ekki láta þetta óátalið og það gengur eftir. Með viðbrögðum sínum við högginu sýnir Þorsteinn hins vegar að hann er friðarsinni sem vill forðast deilur þótt hann hafi verið órétti beittur.

Þorsteinn stangarhögg og Bjarni Brodd-Helgason eru fyrst og fremst sýndir sem táknmyndir þeirra sem vilja leysa deilur sínar með friðsamlegum hætti og hefur Bjarni sömu eiginleika hér og í Vopnfirðinga sögu. Auk þess hefur hann sama skaplyndi og Þorsteinn hvíti langafi hans og framkoma þeirra við móttstöðumenn er söm. Þeir Bjarni og Þorsteinn stangarhögg viðurkenna ekki hefndarsíðferði gamla tímans, en eru samt sífellt hvattir til hefnda af samfélagi sem krefst blóðhefndar.

Rannveig kona Bjarna eggjar hann til hefnda fyrir víg húskarla þeirra og vísar til almannaróms. Vettvangur þeirrar senu er hjónasængin þannig að hugmyndin um að hún bregði Bjarna um skort á karlmennsku er nærtæk, þótt hún

sé ekki sögð berum orðum. Í framhaldinu fer Bjarni af stað og þeir Þorsteinn ganga til einvígis sem þeim hefur verið att út í. Þeir eigast við, en sættast heilum sáttum með því að lofa göfugmennsku hvors annars og ná því að koma á jafnvægi á ný. Það er mjög auðvelt að líta á frásögnina af Þorsteini stangarhögg sem framhald af Vopnfirðinga sögu og að þar sé verið að áréttu enn frekar nauðsyn þess að leggja af mannhefndir. Hér segir einnig frá afdrifum Bjarna Brodd-Helgasonar sem Vopnfirðinga saga getur ekki um. Hann sýnir iðrun í Vopnfirðinga sögu og göfugmennsku í garð Þorkels Geitissonar. Hann hefur sömu eigindir og Þorsteinn hvíti, langafi hans, sem bauð Þorsteini fagra að flytja til Hofs og taka sæti Þorgils sonar síns. Þorsteinn stangarhögg fer með Bjarna til Hofs og fylgir honum til dauðadags. Hér er ennfremur ítrekað hversu vel Bjarna farnaðist, sagt að hann hafi haldið vel virðingu sinni, gerst trúmaður mikill, gengið suður og andast þar.

2.5 Tengsl Þorsteins sögu, Vopnfirðinga sögu og Þorsteins þáttar stangarhöggs

Allt frá því að sögurnar þrjár, Þorsteins saga hvíta, Vopnfirðinga saga og Þorsteins þáttur stangarhöggs voru gefnar út í fyrsta sinn, af Gunnlaugi Þórðarsyni árið 1848, hafa fræðimenn látið þær fylgjast að í útgáfum og hafa sumir útgefendur gert grein fyrir því í formálsorðum.¹¹ Það er einungis í útgáfu Valdimars Ásmundarsonar af Vopnfirðinga sögu sem frásagnir af Þorsteini hvíta og Þorsteini stangarhögg eru ekki gefnar út um leið og er þess þá getið sérstaklega (1898:iv). Því er ljóst að í þeim útgáfum Íslendingasagna þar sem á annað borð er gerð einhver tilraun til flokkunar hafa útgefendur litið svo á að sögurnar þrjár ættu saman.

Eitt er það svið sem oft hefur orðið útundan við rannsóknir á miðaldasögum en það er hvernig varðveislu þeirra er háttað í handritum sem fræðimenn fara eftir við útgáfur sínar. Flokkun útgefenda á sögunum á sér sjaldnast stoð í handritum þótt það sé ekki einhlítt. Við rannsókn á handritum má hins vegar oft álykta um viðhorf safnanda eða ritstjóra til efnisins og stundum má sjá

¹¹ Jakob Jakobsen lætur sögurnar fylgjast að og segir að þær eigi saman (1902–03:i). Hið sama gerir Guðni Jónsson er hann gefur út Austfirðinga sögur og segir í formála að sögurnar gerist allar á Austfjörðum eða segi frá fólki úr þeim landshluta. Hann telur að Þorsteins saga hvíta sé inngangur að Vopnfirðinga sögu sem sé „um atburðaröð framhald af Þorsteins sögu hvíta“ og að Þorsteins saga stangarhöggs sé framhald af Vopnfirðinga sögu (1947:vii–viii). Jón Jóhannesson segist flokka sögurnar eftir landfræðilegri röð (1950:v) og Grímur M. Helgason og Vésteinn Ólason ganga út frá sömu forsendum við útgáfu á sögunum (1972:vii).

að þeir hafa skipað saman sögum sem þeir telja skyldar eða tengdar af einhverjum ástæðum. Stundum má einnig sjá að ótrúlega ólíku efni hefur verið raðað saman í handrit. Þegar þannig er flokkað virðist líklegt að handrit hefur gegnt hlutverki einkabókasafns fyrir eiganda.

Í skinnhandritið AM 132 fol, Möðruvallabók sem er merkasta handrit Íslendingasagna og er talið skrifað um miðja 14. öld, hefur verið safnað saman ellefu Íslendingasögum. Við fyrstu sýn virðist sem sögunum sé raðað eftir landfræðilegri röð réttisælis frá suðri til austurs. Fremst er Njáls saga, síðan Egils saga, Finnboga saga, Bandamanna saga, Kormáks saga, Víga-Glúms saga og Droplaugarsona saga. Aftast fara fjórar sögur þar sem vikið er frá röðinni, Ölkofra saga, Hallfreðar saga, Laxdæla saga og Fóstbræðra saga (*KatAM* I:94–97). Það er hins vegar hægt að hugsa sér að ritstjórinn hafi einkum tekið mið af gæðum sagna og jafnvel aldri og því byrjað á Njáls sögu sem löngum var talin elst og merkilegust, þá Egils sögu sem menn vita nú að er eldri og ekki síður merkileg. Hugsanlegt er að þá hafi fjölmörg handritabrot frá elstu tímum verið til af þeim tveimur sögum rétt eins og nú og að ritstjórinn hafi vitað af því (Örnólfur Thorsson 1990:28–53). Sögurnar tvær eru um helmingur handritsins að blaðalengd og það gæti hafa ráðið því að ritstjórinn skipar þeim fremst. Hann gæti einnig hafa haft áhuga á sögum um miklar og sterkar hetjur og bætt þeim við ásamt því sem hann hafði við höndina hverju sinni.

Einnig má nefna skinnhandritið AM 152 fol, sem er sérlega glæsilegt handrit, en þar er talsvert ólíku efni raðað saman. Niðurröðun sagnanna er á þá leið að fremst fer Grettis saga en síðan koma fornaldarsögur og frumsamdar riddarasögur auk Þórðar sögu hreðu (*KatAM* I:105–106). Þarna má samt greina ákveðna hugsun í röðuninni og álykta að sá sem safnar telji þetta sams konar sögur. Þótt Grettis saga sé Íslendingasaga þá er hún með töluverðum fornaldarsagnablæ og Þórðar saga hreðu er um margt óvenjuleg Íslendingasaga.¹²

Af þessu má einnig draga þá ályktun að geymd sagna í handritum geti gefið til kynna að viðhorf fyrri tíðar manna til tiltekinnar sögu hafi verið annað en nútímamanna eða verið breytilegt eins og nú á dögum og þess vegna gæti verið ómaksins vert að kanna handritageymd Vopnfirðinga sögu í því ljósi.

Vopnfirðinga saga er, eins og nefnt var í upphafi, nær eingöngu varðveitt í pappírshandritum sem eru frá miðri 17. öld og allt fram til 1900 og munu þau

¹² Um ólík viðhorf til Grettis sögu og Þórðar sögu hreðu má m.a. lesa hjá Jóni Torfasyni 1990: 118, 122, 127–128, og Viðari Hreinssyni 1992:80, 95, 105.

vera rúmlega 50 talsins.¹³ Við rannsókn á handritaskrá mál sjá að Vopnfirðinga saga er þar nefnd fleiri nöfnum. Hún er ýmist kölluð Sagan af Brodd-Helga, Sögupáttur af Brodd-Helga, Páttur af Brodd-Helga eða Brodd-Helga þáttur. Þótt sögunni sé oft raðað með misleitu efni þá er samt hægt að greina ákveðna hneigð í flokkuninni, því að þegar líður á og handritin yngjast og færast nær í tíma þá ágerist að Vopnfirðinga sögu sé raðað í handrit með stuttum frásögnum sem ýmist kallast sögur eða þættir. Þessi nafngift sögunnar í handritaskrá á samt eyðunni sem er í henni á vafalaust stóran þátt í því að síðari tíma fræðimenn skrifa oftast um samskipti Brodd-Helga og Geitis í fyrri hluta sögunnar en virðast iðulega „gleyma“ seinni hluta sögunnar við umfjöllun sína.

Í skinnbókinni AM 162 C fol er eitt blað úr frásögninni af Þorsteini stangarhögg varðveitt með blaði úr Vopnfirðinga sögu (*KatAM* I:122). Áðurnefnd skinnbók er óheil og af henni eru aðeins varðveitt sjö blöð með brotum úr fimm Íslendingasögum: Ljósátt sögu, Vopnfirðinga sögu, Droplaugarsona sögu, Finnboga sögu ramma og loks er frásögnin af Þorsteini stangarhögg. Það er einkum tvennt sem er athyglisvert við flokkunina sem kemur fram í þessu elsta handritsbroti sem varðveitt er af Vopnfirðinga sögu. Í fyrsta lagi koma ýmsar aðalpersónur þessara frásagna, að Finnboga sögu undanskilinni, fyrir í Vopnfirðinga sögu og í öðru lagi er merkilegt að frásagnarbrot af Þorsteini stangarhögg skuli vera með sögunni í skinnbókinni því það er sú frásögn sem oftast stendur með sögunni í öðrum handritum. Það er að vísu ekki hægt að vera með neinar getgátur um að Þorsteins saga hvíta hafi verið þar ásamt Vopnfirðinga sögu og sögunni af Þorsteini stangarhögg. Hins vegar hefur komið fram við rannsókn á handritaskrá að það er talsvert algengt að þessar þrjár sögur fylgist að í handritum.

Í handritaskrá Landsbókasafns kemur fram að pappírshandritið JS 434 4to er skrifað að hluta á 18. öld en að mestu á 19. öld með mörgum rithöndum (Páll Eggert Ólason 1918:574). Handritið er samsett og í því eru tvær sögur skrifaðar með eldri höndum en aðrar: Vopnfirðinga saga og Gunnars þáttur Þiðrandabana. Jón Jóhannesson telur að JS 434 4to hafi verið í höndum Árna Magnússonar og hafi áður verið í AM 551 4to (1950:xxx), en það getur aðeins átt við tvær áðurnefndar sögur, sem eru með tveimur höndum sem gætu verið eldri en frá 1730. Í þessu handriti eru margar sögur og þættir og þar er sögunum þremur raðað hverri á eftir annarri; Vopnfirðinga saga, með elstu rithönd-

¹³ Listi yfir handrit sem geyma Vopnfirðinga sögu er í viðauka í MA-ritgerð minni frá 1998. Listinn er frá Guðvarði Má Gunnlaugssyni.

inni, er tíunda sagan (fremst fer Gull-Þóris saga í tveimur uppskriftum). Næst á eftir henni er frásögn af Þorsteini stangarhögg og síðan saga af Þorsteini hvíta. Þær eru ritaðar með sömu rithönd í Skálholti, sú fyrri 11. janúar 1805 en hin síðari 14. janúar sama ár. Sagan af Þorsteini stangarhögg er í tveimur uppskriftum í handritinu og er hún 23. sagan af 28 titlum í síðari uppskriftinni.

Handritið AM 562 a 4to er frá 17. öld, hluti af stærra handriti sem kann að hafa haft Vopnfirðinga sögu. Handritið er leiðrétt af Árna Magnússyni og nú eru þar tvær uppskriftir af Þorsteins þætti stangarhöggs og Saga af Þorsteini hvíta. Fyrri uppskrift Þorsteins þáttar er skráð af Katli Jörundssyni og ber heitið: „Þáttur úr Vopn-firðinga Sögu, | af Þorsteine Þórðarssone, í Sunnudal“ (*Kat AM I:714*).

Lbs 1489 4to er skráð af Jóni Jónssyni sýslumanni á Melum og síra Ólafi Sivertsen á árunum 1810–1814. Með hverri sögu er athugagrein eftir Björn M. Ólsen. Í þessu handriti eru sögurnar skráðar hver á eftir annarri, fyrst Þorsteins saga hvíta, síðan Vopnfirðinga saga og loks saga Þorsteins Þórarinssonar stangarhöggs (Páll Eggert Ólason 1918:535–36).

Handritið Lbs 357 4to er skráð af tveimur rithöndum á árunum 1800–1813. Þar fara sögurnar þrjár saman í sömu röð og í Lbs 1489 4to (Páll Eggert Ólason 1918:219).

Hér hafa verið tilgreind dæmi um nokkur pappírshandrit þar sem sögurnar þrjár eru skráðar saman í handrit. Þær fara saman í fleiri handritum, en þau eru mjög ung og óvíst að þau hafi sjálfstætt textagildi. Ekki er víst að svo sé um handritin sem nefnd eru hér á undan en þau eru samt öll eldri en fyrsta útgáfa sagnanna frá 1848. Önnur handrit sem geyma sögurnar þrjár eru skráð eftir að fyrsta prentun sagnanna var gefin út þannig að flokkunin í þeim gæti verið fengin þaðan. Útgáfuhefð sagnanna á sér vísast nokkra stoð í handrita-varðveislu þeirra en það hefur greinilega verið viðhorf þeirra sem söfnuðu sögunum saman í handrit fyrr á öldum að sögurnar þrjár væru tengdar svo traustum böndum að rétt væri að skipa þeim saman.

3. Mannlýsingar

Við umfjöllun um mannlýsingar og hlutverk persóna í Íslendingasögum er algengt að menn minnst á hlutlagni mannlýsinga. Þar kemur einatt fram að Íslendingasögurnar hafi verið lofaðar fyrir raunsæi í mannlýsingum en staðreyndin er hins vegar sú

að í miklum þorra frásögubókmennta hafa fyrirfram mótaðar hugmyndir um manngerðir áhrif á persónusköpun og ráða miklu um hvernig við túlkum persónur. Af sjálfu leiðir einnig að persónusköpun getur aldrei verið óháð atburðarás. Í Íslendingasögum verður mjög augljóst, þegar að er gáð, að menn flokkast eftir þeim eiginleikum sem þeir þurfa á að halda til að gegna hlutverki sínu (Vésteinn Ólason 1993: 66).

Hér er lögð áhersla á að mannlýsingar Íslendingasagna verði með engu móti slitnar úr samhengi við söguefnið og tilgang söguritunar og kemur það fram með mjög skýrum hætti í mannlýsingum Þorsteins sögu hvíta, Vopnfirðinga sögu og frásögninni af Þorsteini stangarhögg.

Helstu persónur Íslendingasagna eru ýmist kynntar með formlegum hætti áður en segir frá atvikum sem þær tengjast eða þegar þær fara að taka þátt í viðburðarásinni. Mannlýsingar hefjast venjulega á því að ættir manna eru raktar og oft má ráða mikilvægi persóna og viðhorf höfundar til þeirra af því hversu ítarleg ættfærslan er (Vésteinn Ólason 1993:60–61, Þórir Óskarsson 1994:279). Í sögunum er iðulega lögð áhersla á að göfga ættstofn manna með því að rekja ættir þeirra til tiginna forfeðra. Því næst fylgir lýsing á útliti manna og líkamlegum burðum og að lokum er greint frá andlegum hæfileikum og lyndiseinkunn. Venjulega gengur þessi upphafskynning eftir þannig að strax er hægt að vita við hverju má búast af persónu þegar hún er kynnt til sögunnar. Þótt aðalpersónum Íslendingasagna sé oft lýst á þann veg að ein lyndiseinkunn virðist ríkjandi í skaphöfn þeirra þá eru þær þó ávallt samsettar af mörgum eiginleikum sem skapa dýpt í mannlýsinguna (Jónas Kristjánsson 1988:210). Þrátt fyrir einstaklingseinkenni sögupersóna eru mannlýsingar byggðar á fáum skýrt afmörkuðum manngerðum og er karlhetjum Íslendingasagna oft skipt í tvo aðalflokka. Það er mismunandi hvaða viðmiðum er beitt, en þau einkennast þó jafnan af andstæðum. Annars vegar er talað um gæfumenn sem oft eru bjartar og góðar hetjur. Það eru þeir menn sem eru ljósir yfirlitum, vel byggðir, drenglyndir og vinsælir. Þegar slíkir menn rata í raunir eða ógæfu virðist það einkum vera vegna ytri atvika, ávirðinga eða öfundar annarra. Andstæður þeirra eru menn sem oft eru ófriðir, ofsafengnir í lund og erfiðir viðureignar. Þeir eru dökkir yfirlitum, oftar en ekki hugrakkir, með afbrigðum orðhvatar og yfirleitt hinir mestu atgervismenn. Hins vegar eru þeir sjaldnast gæfumenn og ógæfan virðist búa í skapgerð þeirra sjálfra (Einar Ól. Sveinsson 1943:22–23, 1956:106–114,

1962:374–384, Ólafur Briem 1972:102–129, Vésteinn Ólason 1983:140, 1993:71–72).

Það er oft fastur liður í mannlýsingum að mönnum eru gefnar einkunnir sem gefa vísbendingar um innræti þeirra eða atgervi. Þar koma einnig fram andstæður. Ljósu hetjunni eru gefnar jákvæðar einkunnir; hún er sögð vinsæl, vinföst, kurteis, stillt í skapi og mild af fé. Dökka hetjan fær neikvæðari einkunnir sem gefa í skyn harðari lund; hún er ódæl, vægðarlaus, hávaðamaður, ofstopamaður og hörð við óvini. Annað viðmið er oft notað við mannlýsingar. Þá er talað um að menn séu drengskaparmenn eða göfugmenn og andstæður þeirra eru ójafnaðarmenn eða illmenn. Hér gildir vitaskuld hið sama og fyrr var nefnt, að skaphöfnin er samsett af mörgum eiginleikum, því það heyrir til undantekninga að söguhetjum sé lýst sem algóðum eða alvondum.

Ein tegund manna í Íslendingasögunum hefur verið nefnd hinir göfugu heiðingjar og lýst á þann hátt að þeir komi ávallt fram sem drengskaparmenn og göfugmenn. Þessir menn eru einatt góðir af sjálfum sér, þeir láta gott af sér leiða, eru óeingingjarnir og sýna öðrum mönnum góðgirni. Lars Lönnroth (1969:13–17) hefur skrifað um þessa manngerð og sýnt fram á að þeir aðhyllast kristna siðfræði í breytni sinni þótt þeir séu rammheiðnir. Í sögunum birtast þeir sem eins konar forverar eða boðberar kristni um leið og þeir halda sæmd sinni. Slíkar hetjur hafa þó aldrei komist í kynni við kristni heldur einkennist framganga þeirra af meðfæddri göfugmennsku og skynsemi. Þorsteinn hvíti í samnefndri frásögn er dæmi um slíkan mann, hann er sagður allra manna vinsælastur og hið mesta mikilmenni. Hann sýnir stillingu við fréttum af drápi sonar síns og neitar að úthella blóði til hefnda eftir hann, en stilling er samofin sæmdarhugmynd hinnar heiðnu hetju og bent hefur verið á að stillingin sé eitt aðaleinkenni hinna göfugu heiðingja. Þeir eru seinir til hefnda, brjóta ekki lög og leita ávallt friðsamlegra lausna.

Þorsteinn stangarhögg í samnefndri frásögn er maður sem ber svip af lýsingu hins göfuga heiðingja. Þorsteinn er friðarsinni og drengskaparmaður og þegar hann er lostinn með hestastaf í andlitið sýnir hann stillingu og biður menn um að leynd föður hans því til þess að koma í veg fyrir eftirmál. Það sama gildir um Bjarna Brodd-Helgason, hann sýnir iðrun og stuðlar að friði sem ungur maður en á efri árum tekur hann kristna trú.

Breytni drengskaparmanns getur þó haft slæmar afleiðingar eða verið vanhugsuð. Þorsteinn stangarhögg er göfugmenni og friðarsinni, en samt vegur hann þrjá húskarla vegna ríkjandi hefndarsíðferðis. Hann sannar síðan með drengskap sínum hvernig unnt er að halda sæmd sinni án mannvíga (Bjarni

Guðnason 1993:163, 1. nmgr.). Þorgils faðir Brodd-Helga er drengskaparmaður og ófús að eiga í átökum við menn en lætur samt undan þrýstingi og frýjuorðum illmennisins Hrana sem ávallt kemur illu til leiðar.

Á sama hátt geta ójafnaðarmenn vakið ríka samúð hjá lesendum þrátt fyrir niðingsverk sín. Oft stafar ógæfan af skapbrestum þeirra og er Brodd-Helgi Þorgilsson dæmi um slíkan mann. Hann er ójafnaðarmaður sem kemur illu til leiðar en samt er ótvíræð samúð með honum í Vopnfirðinga sögu.

Konum er yfirleitt ekki lýst jafn ítarlega og körlum í Íslendingasögum, þær eru færri en karlarnir og færri frá þeim sagt. En þrátt fyrir lítil hlutverk getur þátttaka þeirra í atburðarás skipt sköpum í sögu eins og sjá má af dæmi Höllu Lýtingsdóttur í Vopnfirðinga sögu. Trygglyndi hennar við bónda sinn er andstætt eiginleikum Þorgerðar silfru sem sér sæng sína upp reidda í bókstaflegri merkingu þegar Halla veikist. Jórunn kona Þorkels Geitissonar leggur hart að manni sínum að slá ekki á útrétta friðarhönd Bjarna Brodd-Helgasonar og stuðlar þar með mjög að friði. Rannveig kona Bjarna eggjar hann á hinn bóginn til einvígis við Þorstein stangarhögg og hið sama gerir Þorgerður silfra er hún eggjar Bjarna til að drepa Geiti fóstura sinn. Þótt Helga Krakadóttir sé ekki gerandi í Þorsteins sögu hvíta þá er hún samt það hreyfiafl í sögunni sem allt snýst um.

Mannlýsingar í Íslendingasögum geta verið með ýmsu móti eins og hér hefur verið rakið. Í sumum sögum er mikið um útlitslýsingar aðalpersóna en svo er ekki í öðrum sögum, sem eru þrátt fyrir það listrænar í besta lagi. Í þeim sögum kallast mannlýsingar persóna á við þær tegundarmyndir sem nefndar voru hér á undan þótt það sé ekki sagt beinum orðum. Þá er lunderni persóna einkum lýst, þeim eru gefnar einkunnir en síðan lýsa þær sér sjálfar með breytni sinni í framvindu frásagnarinnar og er það einkennandi í Þorsteins sögu hvíta, Vopnfirðinga sögu og frásögninni af Þorsteini stangarhögg.

3.1 Mannlýsingar Brodd-Helga og Geitis

Í fyrstu skal athygli beint að mannlýsingu Brodd-Helga í upphafi sögunnar en hún er kjarnyrkt (1987):

Helgi var mikill maður og sterkur og bráðger, vænn og stórmannlegur, ekki málugur í barnæsku, ódæll og óvægur þegar á unga aldri. Hann var hugkvæmur og margbreytinn.

Hér er athyglisvert að bein útlitslýsing er ekki önnur en sú að hann er sagður mikill maður og sterkur. Þessi orð sem eru þau einu sem vísa beint til útlits gefa í sjálfu sér engar sérstakar vísbendingar um skapferli Brodd-Helga. Samt er kynning hans til sögunnar með þeim hætti að strax er ljóst að við ýmsu er að búast af honum. Þar kemur tvennt til, annars vegar einkunnirnar sem honum eru gefnar og hins vegar viðurnefni hans. Einkunnirnar bera svipmót hinnar dökkhærðu hetju og með því er lesandinn undirbúinn undir það sem koma skal og þar má greina stuðlaðar hliðstæður sem er þekkt stílbragð við mannlýsingar (Þórir Óskarsson 1994:280), en viðurnefnið ber merki innlendarar frásagnarhefðar.

Því verður ekki haldið fram hér að meirihluti viðurnefna hafi borið með sér neikvæðar eigindir eins og viðurnefni Brodd-Helga ber vitni um eða verið smánar- eða háðsyrði eins og stangarhögg Þorsteins í samnefndri frásögn virðist vera. Það er aftur á móti hugsanlegt að hluti viðurnefna hafi orðið til vegna þess að menn báru sömu nöfn og að þau séu hugsuð til aðgreiningar. Mikill fjöldi viðurnefna í Íslendingabók og Landnámabók gæti stutt þá skýringu. Það getur hins vegar ekki verið meginskýring viðurnefna því þau virðast einatt tengjast eðliseigindum manna. Oftar en ekki staðfestast eðliseinkunnir sem viðurnefni gefa til kynna í því sem menn gera í sögunum. Þeir sanna viðurnefnin með athöfnum sínum, þau tengjast atburðum í lífi þeirra, loða við þá og eru til marks um einstaklingseinkenni þeirra. Er nokkuð fráleitt að hugsa sér að viðurnefni hafi orðið til með sama hætti á öllum tímum? Það eru sagðar sögur af mönnum sem skera sig úr fjöldanum á einhvern hátt, ýmist vegna útlits eða þess sem þeir gera. Í því sambandi má nefna að Bjarni Guðnason (1993:105–106) hefur bent á hversu næmt skyn höfundar Íslendingasagna báru á merkingu mannanafna. Hann telur að rannsakendur hafi ekki gefið því nægilegan gaum að mörg mannanöfn séu sniðin að skapgerð og hlutverki nafnbera og segir að athugun á mannanöfnum geti leitt til aukins skilnings á eðli sagnanna og markmiðum höfunda.

Í upphafi á Brodd-Helgi vináttu annars manns og það einkennir aðstæður hans í byrjun sögu. Nafnið hans, *Helgi* merkir 'helgur maður' og skyld orð merkja 'friðhelgi, friðlýst svæði, halda heilagt, friðlýsa'. Orðið *broddur* merkir hins vegar 'oddur, fleinn, spjót' (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:83, 317–318, Hermann Pálsson 1960:67–68, 97) og þannig verður sama eyðingarmerking fólgin í nafni hans og er í broddi graðungsins. Í framvindu frásagnarinnar er síðan sýnt hvernig Brodd-Helgi stendur undir þessu nafni með athöfnum sínum.

Geiti er frá upphafi lýst á allt annan hátt en Brodd-Helga. Útliti hans er ekki lýst og hann er ekki kynntur sérstaklega til sögunnar en hann er sagður „spekingur mikill“ (1989) og það gengur eftir. Þrátt fyrir mikla vináttu Brodd-Helga og Geitis þá er mannemunur þeirra fyrir hendi frá upphafi. Geitir fósttar son Brodd-Helga og viðurkennir með því að hann sé honum ótignari og í haustboði Egilssona er raðað eftir mannvirðingum, þar fer Brodd-Helgi fyrir þeim og situr innar sem sýnir að hann er meiri höfðingi en Geitir.¹⁴ Í frásögninni er Geiti einkum lýst með samanburði við Brodd-Helga. Þeir eru stöðugt sýndir sem andstæður þar sem Geitir stendur í skugga Brodd-Helga og verður að setta sig við ofríki hans. Um leið kemur vel fram að Geitir er viturri maður og framkoma hans einkennist af jafnvægi og íhygli meðan vanstilling er mest áberandi í fari Brodd-Helga.

Brodd-Helgi er ætíð upphafsmaður illinda og heilindum virðist ekki fyrir að fara í skapgerð hans. Þetta kemur strax fram í aðferðunum sem hann beitir þegar hann ætlar sér að ná fjárhlut Hrafn Austmanns frá Þorleifi. Þar lætur hann reyna á hvort Þorleifur sé ekki fákunnandi í lögum og reynir að véla hann. Hér er alveg ljóst að Brodd-Helgi hlýtur að hafa þá þekkingu á lögum sem hverjum goða er nauðsynleg til að geta farið með mál fyrir dómum (Meulengracht Sørensen 1993:110). Af hógværum svörum Þorleifs sem „kvaðst ætla að félagi mundi eiga að færa fé erfingjum“ (1990) má hins vegar sjá að hann þekkir lögin.¹⁵ Viðbrögð Brodd-Helga við svari Þorleifs lýsa vel ofstopa hans: „Eigi ætlum vér erindislaust að fara“ (1990). Við þessar aðstæður er Geitir sýndur sem andstæða Brodd-Helga því hyggindi hans forða þeim frá frekari vandræðum. Geitir er jafnframt hógvær og varfærinn en ekki endilega betri maður. Þannig sést vel að Geitir er ekki gallalaus því hann sýnir jafnmikla ágirnd og undirferli og Brodd-Helgi þegar þeir láta drepa Hrafn Austmann til að ná fjármunum hans.

Í framvindu frásagnarinnar verður myndin sem höfundur dregur upp af Brodd-Helga sífellt dekkri þannig að ádeilan og andúðin á framferði hans verður augljós. Brodd-Helgi er ójafnaðarmaður sem ryður úr vegi öllu sem fyrir honum verður uns hann stendur uppi einn, ógæfan stafar af skapbrestum hans og það veldur falli hans að lokum. Á það hafa fræðimenn bent í skrifum sínum, meðal annarra Byock (1988:127–137) sem telur að Geiti takist að

¹⁴ Sbr. viðhorf sem koma fram í Heimskringlu I (*ÍF* XXVI:145) og einnig í Laxdæla sögu (*ÍF* V:75).

¹⁵ Þótt Grágás hafi ekki verið löggilt lögbók þá gefur hún hugmynd um hvernig þjóðfélagið átti að vera. Lagaákvæði Grágásar, Um erfðir útlendra manna (*Grágás*:54–55) styðja mál Þorleifs.

halda völdum sínum óskertum þótt hann virðist láta undan síga og eftir dauða Brodd-Helga gerist hann „á ný mikils virtur goði í héraðinu“ (1988:136).

Það er hugsanlega hægt að lesa söguna á þennan hátt ef hún er aðeins lesin til hálfes eins og Byock gerir til að hún falli að kerfi hans. Hins vegar hafa áheyrendur á miðöldum getað ráðið í sögulokin og það geta lesendur einnig með því að skoða efni draumsins í 13. kafla. Draumurinn er fyrirboði þess sem á eftir að gerast síðar í sögunni og kallast táknmál hans skýrt á við texta sögunnar. Auk þess tengist draumurinn graðungabardaganum í upphafi sögunnar þannig að hann staðfestir vísunina til söguframvindunnar sem birtist í bardaganum. Í skrifum sínum um söguna hafa fræðimenn staldrað við graðungabardagann sem fylgir fast á eftir mannlýsingu Brodd-Helga. Áhugi þeirra hefur annars vegar beinst að því hversu mikil handvömm það sé að láta nafnlengingu Brodd-Helga koma fram í upphafi sögunnar áður en búið er að útskýra hvernig viðurnefni hans er tilkomið. Hins vegar hefur bardaginn sjálfur og það hvernig Helgi notar broddinn valdið fræðimönnum heilabrotum, þeir hafa leitað eftir skýringum og telja sig hafa fundið rittengsl við Trójumanna sögu þar sem fyrirmyndin sé greinilega fyrir hendi í frásögn af sveininum Alexander París sem bindur brodd í enni graðungs sem berst við aðkomugraðung (Jón Jóhannesson 1950:xv–xix, Sigurður Nordal 1938:liii).

Það hefur einnig vakið athygli að fræðimenn eru ekki á einu máli um að Trójumanna saga sé fyrirmynd Vopnfirðinga sögu því samsvarandi graðungabardagi í Trójumanna sögu er einungis þekktur í þeirri gerð sögunnar sem er í Hauksbók, kenndri við Hauk Erlendsson lögmann sem ritaði það mikla samsteypurit að stórum hluta. Við fyrstu sýn virðist liggja í augum uppi að fyrirmynd bardagans þar sem Helgi bindur brodd í enni graðungsins hljóti að vera úr Trójumanna sögu í Hauksbók (bls. 199). Það hefur á hinn bóginn komið í ljós að til eru aðrar frásagnir af Alexander París og áhuga hans á graðungabardögum og í þeim kemur hann fram sem réttlátur dómari sem dæmir um hvaða dýr sigrar og krýnir sigurvegarann með kórónu að loknum bardaga. Í þessum frásögnum sem eru til á nokkrum tungumálum eru hvorki lýsingar á því að Alexander París bindi brodd á graðung sinn né að hann vilji tryggja eigin dýri sigur í viðureign við önnur dýr. Það er einungis í Hauksbók sem broddurinn kemur fyrir og því beinast böndin að Hauki Erlendssyni sem virðist hafa þekkt frásögnina af Brodd-Helga, yfirfært hana á Alexander París og látið hann beita brögðum, en um leið hefur myndin af Alexander París sem réttlátum dómara tapast í íslensku sögunni (Jón Helgason 1976:192–194). Ef þessi skýring er rétt þá hefur Haukur Erlendsson heyrt söguna um Brodd-Helga og viðureign

hans við graðungana, hrifist af bragðvísi hans og ákveðið að snúa henni upp á Alexander París.

Fræðimenn hafa hins vegar ekki gaumgæft nægilega hvers vegna bardaginn kemur þarna strax á eftir lýsingu Brodd-Helga sem liður í mannlýsingu hans og þeir hafa ekki heldur lagt rækt við að túlka tengslin milli bardagans og draumsins. Þannig kallast nautin sem berjast í fyrsta kafla á við nautin sem birtast í draumi fóstrunnar í 13. kafla (sbr. Heller 1963:176). Senurnar tvær mynda frásagnarfræðilegan ramma um sögu Brodd-Helga. Báðar tengjast þær honum með beinum hætti, graðungabardaginn útskýrir táknrænt viðurnefnið en draumurinn boðar dauða hans og sonar hans. Hér er þó ekki allt sem sýnist því bæði þessi atvik hafa mun meiri þýðingu þegar rýnt er í dýpra merkingarlag textans og skal það nú útskýrt.

Í bardaganum er heimagraðungur og annar graðungur sem takast á. Þegar Helgi sér að þeirra graðungur er við það að bera lægri hlut sækir hann brodd og bindur á hann þannig að graðungnum gengur betur (1987):

Frá því er sagt einnhvern dag að Hofi er naut voru á stöðli að graðungur var á stöðlinum er þeir frændur áttu en annar graðungur kom á stöðulinn og stönguðust graðungarnir. En sveinninn Helgi var úti og sér að þeirra graðungur dugir verr og fer frá. Hann tekur mannbrodd einn og bindur í enni graðunginum og gengur þaðan frá þeirra graðungi betur. Af þessum atburði var hann kallaður Brodd-Helgi.

Bardaginn hefur margfalda merkingu í mannlýsingu Brodd-Helga. Ásamt því að útskýra viðurnefnið felur hann í sér beina vísun til framferðis Helga í sögunni. Hann myndar hliðstæðu við átök þeirra Geitis þar sem Brodd-Helgi hefur betur með ójöfnuði. Bardaginn er einnig lýsandi fyrir ofstopafull samskipti Brodd-Helga við aðra menn.

Sagt hefur verið að dýrafylgjur séu eins og skuggar eigenda sinna (Mundal 1974:38). Hver maður á sér eina fylgju sem getur komið fram við ákveðin tilfni og fylgjan hefur alltaf eiginleika eigandans. Þannig eru uxar gjarna fylgjur mikilla og sterkra höfðingja, minni dýr fylgja oftar friðsælum mönnum en refir geta verið fylgjur slægra manna svo dæmi séu nefnd. Í Vopnfirðinga sögu eru uxar fylgjur Brodd-Helga og Geitis og sona þeirra. Í Ljósvetninga sögu er uxi einnig fylgja Guðmundar ríka en Einar bróður hans dreymir að uxi komi í hvert hús að Möðruvöllum og að hann fari síðast til öndvegis og falli þar dauður niður. Það er venja Guðmundar ríka að ganga í hvert hús er hann kem-

ur heim til Möðruvalla og boðar draumurinn dauða hans á skýran hátt og gengur nákvæmlega eftir (*Íslendinga sögur og þættir* III:1692–93). Dýrafylgjur birtast mönnum í draumi jafnt sem vöku en dýrafylgja sem birtist þeim sem hún fylgir boðar ævinlega feigð viðkomandi. Ef það er annar en eigandinn sem sér fylgjuna gerist það venjulega í draumi. Dýrafylgjan og maðurinn sem hún tilheyrir eru eitt, hugsunin að baki er sú að fylgjan fari fyrir manninum í gegnum lífið og hún deyr ýmist um leið og hann eða rétt áður. Ef fylgja manns birtist dauð í draumi er merkingin augljós, eigandi fylgjunnar er bráðfeigur (Mundal 1974:38–40, 51–52, Turville-Petre 1972:29–51).

Mikilvægt er að athuga vel efni drauma við túlkun miðaldasagna. Trú á táknræna framsetningu drauma bendir til trúar á forlögin og sagt hefur verið að á Íslandi sé þessi trú svo sterk að hún sé hafin yfir trúarlegar skoðanir heiðinna og kristinna manna (Turville-Petre 1972:32). Draumar og tenging þeirra við söguefni mynda alltaf tvö merkingarsvið í frásögnum. Þar samsvarar hvert einstakt atriði sér eins og í spegilmynd en táknveldið verður til í huga þess sem nemur. Talsvert hefur verið fjallað um túlkun drauma og fyrirboða í miðaldafrásögnum. Sagt hefur verið að draumar í Íslendingasögum séu einkum mikilvægir sem frásagnartæki í byggingu sagnanna. Það var trú manna að með draumum væri hægt að ráða í komandi tíma og þá skipti öllu máli að túlka drauma á réttan hátt (Guðrún Nordal 1990:222). Fóstra Brodd-Helga er slík persóna. Hann er vanur að fara á hennar fund áður en hann fer að heiman því hún er sögð framvís. Brodd-Helgi kemur til hennar að vanda en þá situr hún og grætur drauma sína því að hún veit hvað þeir merkja og hefur því ráðið drauminn rétt en Brodd-Helgi bregst reiður við orðum hennar (sbr. Helga Kress 1993:194). Túlkun fóstrunnar boðar dauða hans og Lýtings sonar hans sem er honum meira virði en Bjarni sem mun lifa af (1998–1999):

„Mig dreymdi það,“ segir hún, „að eg sá hér upp rísa að Hofi uxa bleikan, mikinn og skrautlegan, og bar hann hátt hornin og gekk hann á sandinn fram hjá Sunnudalsmynni. Enn sá eg fara naut utan eftir héraðinu, stór og eigi allfá, og gekk þar fyrir uxi rauðfleckóttur, ekki mikill né fagur, en allsterklegur var hann. Nautin stönguðu uxann til bana. Þá reis hér upp að Hofi rauður uxi og var beinlitur á hornunum og var allra nauta skrautlegastur. Sá stangaði rauðfleckóttu uxann til bana. Þá reis upp í Krossavík þjór nokkur og var sænautalitur á. Hann fór beljandi um allt héraðið og allar heiðarnar og leitaði ávallt hins rauða uxans enda vaknaði eg þá.“

Í draumnum eru uxar fylgjur aðalpersónanna og birta einkenni þeirra. Hér kallast táknmál draumsins mjög skýrt á við texta sögunnar. Bleiki uxinn sem er mikill og skrautlegur og ber hátt hornin er fylgja Brodd-Helga. Rauðfleck-ótti uxinn og nautahjörðin úr héraðinu eru fylgjur Geitis og þingmanna hans sem drepa Brodd-Helga. Rauði uxinn sem vex upp að Hofi er fylgja Bjarna sem drepur Geiti fóstura sinn og móðurbróður. Tarfurinn í Krossavík sem fer beljandi um allt er fylgja Þorkels sem gerir margar tilraunir til að sitja fyrir Bjarna.¹⁶

Ýmislegt fleira er merkilegt í táknmáli draumsins. Fram kemur að rauði uxinn á Hofi, fylgja Bjarna, er með beinlit á hornunum, en þeir sem láta skíra-ast til kristni eru jafnan klæddir hvítu. Bjarni iðrast jafnskjótt og hann hefur vegið Geiti, hann á eftir að stuðla að sáttum þeirra Þorkels Geitissonar og í Þorsteins þætti stangarhöggs er sagt að hann hafi gerst trúmaður mikill og gengið suður. Tarfurinn í Krossavík, fylgja Þorkels, er sagður vera sænautalit-ur. Ólafur Halldórsson (1990:112–13) fer nokkrum orðum um apalgráan lit uxans Harra sem Ólafur pái átti. Hann segir að apalgráir hestar séu steingráir en apalgrár nautpeningur hafi verið grár og að sækýr hafi verið gráar að lit. Ólafur nefnir dæmi um ýmsar kynjaskepnr sem voru apalgráar og telur slíkar skepnur vera ættaðar úr öðrum heimi. Þannig má sjá móta fyrir nýjum sið í draumnum, sænautaliti tarfurinn sem fer beljandi um allt án árangurs fylgir heiðnum sið en rauði uxinn með beinhvítu hornin vísar til kristins siðar.

Draumurinn hefur margfalt hlutverk í byggingu sögunnar. Túlkun hans vísar á framhald hennar og gefur til kynna að Bjarni muni bregðast öðruvísi við en faðir hans. Auk þess má sjá viðbrögð Brodd-Helga við draumnum sem lið í mannlýsingu hans. Honum þykir minna til þess sonar síns koma sem reynist farsæll maður, því Bjarni verður föðurbetrungur.

¹⁶ Í öðrum Íslendingasögum eru fleiri dæmi um graðunga eða uxa sem eru fylgjur manna. Í Ljós-vetninga sögu dreymir Eyjólf Guðmundsson fylgjur óvina sinna í líki nautaflokks en með flokknum fara rauður uxi og mannýgur griðungur. Í Harðar sögu tengist griðungur illsku og fjölkynngi og Þórólfur bægifótur gengur aftur í líki griðungs og lætur ófriðlega í Eyrbyggja sögu (*Íslendinga sögur og þættir* I–III:1704–1705, 1281, 617–620). Þessi dýr eru óvinveittar skepnur sem ráðast að mönnum í sögunum. Auk þess má benda á að alþýðutrúin sem birtist í þjóðsögum og ævintýrum sýnir glögg viðhorf manna til slíkra fyrirbæra. Þar kemur víða fram að það er undir mynd fylgjunnar komið hvort hún er álitin góð eða ill og flestar dýrafylgjur manna þyki illar nema þær sem eru í bjarmdýrslíki, en þær eru oft fylgjur konunga (Jón Árna-son 1954:343–344, Björn Teitsson 1975:23–34).

3.2 Samskipti Brodd-Helga við Höllu

Upphafsbardaginn og draumurinn mynda ramma um sögu Brodd-Helga og tengjast heildarbyggingu hennar. Innan rammans fellur síðan áfellisdomur höfundar. Það kemur vel fram þegar segir frá viðskilnaði Brodd-Helga við Höllu konu sína. Þar er gagnrýni höfundar á framferði hans áberandi en óheilindi hans koma skýrt í ljós er Halla veikist og biðst úr búi, því að þá segir Brodd-Helgi eitt við hana en gerir annað: „Eg þykist vel kvongaður og ætla eg að una þessu meðan okkart líf vinnst“ (1992). Þegar Halla biður um skilnaðinn er sagt: „En það var þá siðvenja að biðjast úr búi í þær mundir“ (1992).¹⁷ Í skrifum um stórlýndi og skörungsskap kvenna í öðrum Austfirðingasögum kemur á hinn bóginn fram hversu mikilvæg staða konu á heimili var til forna og að sæmd hennar var undir því komin að hún hugsaði vel um bú sitt. Þannig varð kona ætíð að bera höfuðið hátt og vera reiðubúin til að vera í forsvari fyrir öllu innan stokks ef hún vildi halda virðingu sinni (Guðrún Ingólfsdóttir 1992:124–134, 1994:267).

Í framhaldinu þykir framkoma Brodd-Helga við Höllu vítaverð. Hér verður trygglyndi Höllu einnig andstæða við framhlepni Þorgerðar silfru sem býður Brodd-Helga strax til sín og hann fastnar sér hana. Höllu þykir það bera of brátt að en samþykkir samt að vera áfram að Hofi og fer ekki fyrr en Þorgerður silfra kemur. Halla fer síðan slypp frá búinu og varpa samskipti þessi á allan hátt neikvæðu ljósi á Brodd-Helga. Viðurnefni Þorgerðar, *silfra*, bendir til þess að hún hafi verið skrautgjörn og borið silfurgrípi.¹⁸ Það sama á raunar við um Brodd-Helga; í sögunni er hann sagður skrautmanni mikið og það gæti verið ytri birting ágrindarinnar sem einkennir hann.

Veikindi Höllu eru alvarleg og líklegt að hún hafi haft sullaveiki.¹⁹ Það er

¹⁷ Jón Jóhannesson hefur bent á að þessi skýring eigi sér enga stoð (*ÍF* XI:36, 2. nmgr., sjá einnig Jochens 1995:59).

¹⁸ Jón Jóhannesson *ÍF* XI:36, 3. nmgr. Viðurnefnið *silfri* merkir m.a. 'silfurauðugur maður' (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:815).

¹⁹ Skúli V. Guðjónsson hefur skrifað um hörgulsjúkdóma og önnur mannamein í fornorrænum bókmenntum. Hann telur ekki öruggt að Halla hafi haft sullaveiki því vökvinn sem kemur úr meininu er tær en ekki gruggugur eins og hefði mátt vænta úr sulli. En frásögnin af því þegar Brodd-Helgi hleypir úr sullinum sýni að miðaldamenn kunnu ýmislegt fyrir sér í skurðlækningum þótt ekki sé getið um hvernig tæki þeir notuðu (1949:39, 51). Sigurður Samúelsson (1998:30–34) er ekki sammála þessu og telur einsætt að vökvásöfnun í kviði Höllu sé af völdum sullaveiki og kviðástungan sem Brodd-Helgi gerir sé „fyrsta ritaða heimildin í bókmenntum okkar um kviðarholtsástungu vegna sullaveiki“ (1998:32).

Auk þess má sjá við athugun á orðinu *sullur* í orðabókum að þar kemur ekkert fram sem útilokar að sá sem er með sull hafi sullaveiki, þvert á móti bendir allt til að svo sé. Í *Íslenskri*

Halla sjálf sem greinir Brodd-Helga frá vanheilsu sinni: „Samfarar okkrar hafa lengi góðar verið en eg kenni mjög vanheilsu og mun þér verða skömm forvista fyrir búi þínu“ (1992). Þegar Brodd-Helgi hefur fastnað sér aðra konu og skilið við Höllu þá fer hún til Geitis bróður síns. Talsvert löngu síðar er sagt frá því að: „Vanmáttur Höllu Lýtingsdóttur í Krossavík gerðist mikill og hættilegur“ (1996). Þegar Halla er að dauða komin kallar hún á Brodd-Helga til sín og verður hann við því og fer til Krossavíkur. Brodd-Helgi lítur á mein Höllu: „og kvaðst honum þungt hugur um segja“ (1996). Hún biður hann síðan um að vera hjá sér yfir nóttina en hann neitar þeirri bön. Í íslensku fræðiriti frá 15. öld, AM 696 II 4to, kemur fram að miklu skipti hvernig brugðist var við sullaveiki. Slíkan sjúkdóm þurfti að meðhöndla með sérstakri gát og nauðsynlegt var að bregðast fljótt við því sullurinn var vandmeðfarinn. Þar er meðal annars lögð áhersla á að hinn sjúki haldi sér vakandi í sólarhring þegar veikin nær hámarki (*Alfræði íslensk* III:78–80). Halla gerir sér grein fyrir alvöru málsins, hún vill hafa Brodd-Helga hjá sér um nóttina en hann neitar því. Þegar hann síðan hleypir úr sullinum er athöfnin táknræn fyrir samskipti þeirra. Hann kreistir úr henni allan kraft og þar með lífið sjálft, hún verður máttlítill og deyr síðan. Ljóst er af orðum hennar að Brodd-Helgi er dæmdur af höfundi fyrir að fara frá henni við þessar aðstæður: „Eigi þarf nú að biðja þig hérvistar. Þú munt nú mjög lokið hafa verkum og get eg að fæstir munu lúka við sínar konur svo sem þú munt við mig“ (1996). Þótt þau Brodd-Helgi og Halla hafi skilið að skiptum þá er ljóst af þessum orðum að hún lítur ennþá á sig sem konu hans og einnig af því að hún leitar ásjár hjá honum en ekki Geiti bróður sínum sem stendur henni næst eins og málum er háttað. Framkoma Brodd-Helga við Höllu er lítilmannleg og sýnir hann á mjög neikvæðan hátt.

3.3 Fall Brodd-Helga

Í formála að sögunni segir Jón Jóhannesson um höfund Vopnfirðinga sögu: „Hann er alveg hlutlaus í skiptum þeirra mága og frænda og lýsir þeim hverjum með sínum hætti“ (1950:xiv). Af þessum ummælum er hægt að verða nokkurs vísari um hlutlægan frásagnarhátt höfundar en andúð hans í garð

orðsifjabók merkir *sullur*: ‘vatnskýli; bólg; ígerð’ og er líklega skylt sögninni *svella*: ‘ólga; bólgna; þrútna; fá sull’ (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:986, 997). Í *Íslenskri orðabók* er ein skýring orðsins *sulls* merkt læknisfræði: ‘vökvafyllt blaðra sem sullabandormur veldur í hýslinum’ og þar hefur *sullur* einnig merkinguna ‘sullaveiki’ (bls. 995).

Brodd-Helga er á hinn bóginn áberandi. Það kemur bæði fram í beinum ummælum hans um Brodd-Helga og einnig því hvernig aðrar persónur sögunnar varpa ljósi á óheilindi hans. Áður hefur verið minnst á kynningu Brodd-Helga til sögunnar og einkunnirnar sem honum eru gefnar við það tilefni. Af þeim má ráða að Brodd-Helgi sé lítt árennilegur, hann hefur kolbítseinkenni, er „ekki málugur í barnæsku, ódæll og óvægur þegar á unga aldri“ (1987). Framkoma Brodd-Helga einkennist af ágirnd og það er áberandi hversu skýrt gallar hans eru dregnir fram. Þannig kemur tvöfeldni Brodd-Helga vel í ljós þegar Hrafn Austmaður hefur verið veginn að undirlagi hans og Geitis, en nærstaddir menn vita ekki hver vegandinn er. Þá segir í sögunni: „Helgi gekk út þegar og mælti illa fyrir verki því er þar var unnið“ (1990). Þessi sami mismunur orða og gerða kemur fram hjá honum þegar Halla veikist og biðst úr búi eins og lýst var hér á undan. Það má einnig sjá það sem lið í persónulýsingu Brodd-Helga að honum þykir lítið til þess sonar síns koma sem reynist betri maður en hann sjálfur.

Þá kemur löstur Brodd-Helga, ágirndin, fram með ýmsum hætti. Ættingi hans, Steinvör hofgyðja, leitar til hans með mál gegn Þorleifi kristna. Brodd-Helgi tekur málið að sér vegna ættarskyldu en kemur því síðan yfir á annan mann því hann veit að af málinu er engan fjárhagslegan ávinning að hafa. Hins vegar vill Brodd-Helgi gjarna fá fangstað á Þorleifi kristna fyrir að hafa komið fjármunum Hrafn Austmanns undan. Brodd-Helgi narrar því Ketil til vinfengis sem síðan reynist innihaldslaust af hans hendi. En samskipti þessi og viðskipti þeirra Ketils og Þorleifs kristna sem launar illt með góðu undirstrika neikvæða lýsingu Brodd-Helga sem alltaf svíkur vini sína og breytni hans er andstæð þeirra. Brodd-Helgi er upphafsmaður að ójafnaði þeirra Geitis og það er eins og hann ofgeri sífellt í öllum hlutum, hann er of ágjarn, of ofsafenginn og of hrokafullur. Ljóst er að Brodd-Helgi stendur höllum fæti þegar hann biður Guðmund ríka liðs á þingi eitt sumar. Guðmundur segist „eigi nenna að veita honum lið á hverju þingi og óvinsæla sig við aðra höfðingja en taka af honum engi gæði í móti“ (1996). Loks tekst Brodd-Helga að kaupa liðveislu af Guðmundi og hafa sitt mál í gegn með þeim stuðningi. En þegar Guðmundur ætlar að heimta umsamda fjárupphæð af Brodd-Helga þá neitar hann að borga og svíkur gefin fyrirheit eins og hann er vanur.

Þrátt fyrir þetta má einnig sjá ríka samúð með Brodd-Helga sem virðist smám saman vera að einangrast vegna skapbrestra sinna. Í ljósi þeirra aðstæðna sem hann hefur komið sér í er átakanlegt þegar hann reynir að vingast

við Þórarin Egilsson með því að bjóða honum til sín og gefa honum gjafir. Miðað við það sem á undan er gengið virðist allt benda til þess að Brodd-Helgi vilji í alvöru vingast við Þórarin og að hann geri það af heilindum.

Frá sjónarmiði þeirra fornu hugmynda sem liggja að baki gjafaskipta verður þetta atvik mjög þýðingarmikið. Það sem var gefið tengdist virðingu þess sem gaf og gjöfin sjálf skipti ekki mestu máli heldur sá sem gaf gjöf og hinn sem þáði hana. Hugmyndin um gjöfina er útskýrð þannig að hún sé ekki óvirk og dauð því henni fylgi hluti af gæfu og virðingu persónunnar sem gefur hana. Menn túlkuðu tengslin á milli hlutar og eiganda hans þannig að sérstakur hluti af persónuleika manns flyttist á hluti sem hann átti og ef hann gaf þá frá sér þá fylgdi allt með, einnig hluti af persónulegum eiginleikum eigandans. Gjöfinni fylgdi skuldbinding því „æ sér gjöf til gjalda“, en sá sem gaf gjöf var þó fyrst og fremst að yfirfæra ákveðinn ljóma af nafni sínu á þann sem tók við henni (Fichtner 1979:249–272, Gurevich 1968:126–138, Jón Viðar Sigurðsson 1992:205–215, Miller 1990:82, 1993:15–25).

Þórarinn Egilsson þiggur fyrst vist hjá Brodd-Helga en skiptir um skoðun og afraeður að fara til Geitis. Þegar Brodd-Helgi fréttir af þessum sinnaskiptum segir hann við Þórarin að hann vilji sýna „að eg hefi þér eigi með flærð heim boðið því að eg vil vera vandalaus af þótt þú farir þangað“ (1997). Í framhaldinu gefur hann Þórami fimm stóðhross sem hann þiggur en skilar strax aftur að ráði Geitis. Þannig er gjöf Brodd-Helga hafnað og þar með öllu sem hann stendur fyrir. Brodd-Helgi stendur uppi einn og ósigur hans er algjör. Hann er ofstopamaðurinn sem sést ekki fyrir í ójafnaði sínum, ógæfan stafar af skapbrestum hans og það veldur falli hans að lokum.

Í framvindu frásagnarinnar hefur myndin sem höfundur dregur upp af Brodd-Helga orðið sífellt dekkri og ádeilan á framferði hans orðið augljósari. Um leið kemur fram ádeila á Geiti. Þótt hann sé friðsamur og seinþreyttur til vandræða þá er hann of aðgerðarlaus. Þegar Geitir er orðinn verulega aðþrengdur vegna ójafnaðar Brodd-Helga eru viðbrögð hans þau að hann leggur á flóttu með því að færa bústað sinn fjær, í Fagradal. Ljóst er að Geitir hefur látið Brodd-Helga vaða yfir sig og ganga um of á rétt sinn, því að hann aðhefst minna en sæmir manni í hans stöðu. Sem goði hefur Geitir skyldur við þingmenn sína sem hann rækir ekki og þeir sjá því ekki annað ráð en eggja hann til dáða. Þeir setja honum úrslitakosti og hóta að yfirgefa hann. Við það tilefni sakar Þórarinn Egilsson hann um kjarkleysi. Þótt Geitir virðist fara að öllu með gát þá er varfærni hans slík að hún jaðrar við ragmennsku, og með því að víkja sér stöðugt undan skyldum sínum sýnir hann hugleysi í athöfnum. Þrátt

fyrir að að Geitir sé augljóslega farinn að hugsa sinn gang með því að leita sér liðs þá eru tilburðir hans ekki markvissir og þessir veikleikar í fari hans stuðla ekki að friði í héraðinu.

Í framhaldi af orðræðu Þórarins er Geiti ljóst að hann verður að láta til skarar skriða. Hann fer og tryggir sér liðsinni Guðmundar ríka en hittir síðan Ölvi spaka og á við hann samtali. Ölvir spyr „að Brodd-Helga vandlega“ (1998). Geitir virðist í fyrstu segja bæði kost og löst á Brodd-Helga; hann „lét vel yfir honum og kvað hann vera stórmenni mikið, óvæginn og ódælan og þó góðan dreng að mörgu lagi“ (1998). Af þessum orðum má þó sjá að hann dregur einkum fram jákvæðar hliðar Brodd-Helga og leggur áherslu á þær. Þetta svar sættir Ölvir sig ekki við og spyr þá beint út hvort Brodd-Helgi sé „eigi ójafnaðarmaður mikill?“ (1998). Þá svarar Geitir: „Það er helst á mér orðið um ójafnaðinn Helga að hann unni mér eigi að hafa himinin jafnan yfir höfði mér sem hann hefir sjálfur“ (1998). Hér vekur athygli notkun sagnarinnar í viðtengingarhætti nútíðar. Þetta hárfína blæbrigði í orðavali gerir svar Geitis mjög óákveðið. Ölvir spaki skilur hinn ógnvekjandi merkingarauka sem felst í orðum Geitis, því öllu háskalegri getur ójafnaðurinn varla orðið en að einn maður þoli öðrum ekki að hafa sama himin yfir höfði sér. Ölvir svarar því að bragði: „Skal honum þá allt þola?“ (1998). Lokaorð Geitis í samtalinu benda til þess að hann hafi orðið nokkurs vísari: „Svo hefir enn verið hér til“ (1998). Ölvir dregur orðin út úr Geiti og kemur vitinu fyrir hann. Hér staðfestist lyndiseinkunnin sem viðurnefni Ölvis gefur til kynna í því sem hann gerir. Það merkir ‘vitur eða framsýnn maður’ og hann sannar það. Á sama hátt er nafn Geitis áhugavert en það er skylt orðinu *geit* og ein merking þess er ‘skræfa eða ragmenni’.²⁰

Samtöl í Íslendingasögum eru afar mikilvæg. Fræðimenn telja að samtalslist sagnanna rísi hæst í stuttum og hnitmiðuðum tilsvörum sem sum hver hafa lifað á vörum þjóðarinnar öldum saman. Síðustu tilsvör þeirra Geitis og Ölvis spaka í samtalinu hér á undan eru af þessu tagi. Sagt hefur verið um mikilvægi samtala í Íslendingasögum, að þau

ljúka upp huga sögupersóna, sýna umfram allt hvað þær vilja, en einnig hvernig þær skilja sögu sína í ljósi fortíðarinnar og þann grun eða

²⁰ Um merkingu þessara orða, sjá Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:238–39, 930 og Hermann Pálsson 1960:83. Auk þess er áhugaverð skýring á geitinni í bók Gertrude Jobses sem styður við hugmyndina um ragmennsku og hugleysi í athöfnum: „In heraldry emblematic of the warrior who wins a victory by diplomacy or policy rather than by physical valor“ 1962:665.

áætlun sem vísar fram í tímann ... Þau tjá afstöðu þeirra á ákveðnum augnablikum og tengja við söguna með því að vísa fram og aftur í tíma (Vésteinn Ólason 1993:55–56).

Þannig er samtal þeirra Geitis og Ölvis og það snertir því atburðarásina með beinum hætti. Hér verða hvörf í frásögninni, Geitir skilur nú að hann verður að drepa Brodd-Helga og í framhaldinu dregur til tíðinda.²¹

4. Kristin viðhorf

Sterk höfundarvitund Vopnfirðinga sögu kemur einkum fram í mannlýsingum höfundar en í þeim myndum sem hann bregður upp af athöfnum manna er siðferðileg ádeila greinileg. Höfundur hefur velþóknun á þeim persónum sem virða kristin lífsgildi og sýna rétta siðferðilega breytni en hann hefur að sama skapi andúð á heiðnu hefndarsiðferði og persónum sem lifa og breyta samkvæmt því farnast illa. Ef höfundurinn tekur afstöðu á þennan hátt er vitundin um formið sjálft til staðar og möguleika þess til að koma skoðunum sínum á framfæri.

Í Vopnfirðinga sögu er nokkuð um minni úr heilagra manna sögum sem bendir til þess að höfundurinn hafi þekkt til helgisagnahefðar, einkum píslarsagna. Í þeim er algengt að hinir vantrúuðu sem kvelja kristna menn og píslarvotta fái banvænan sjúkdóm, verði lostnir eldingu eða lendi í annarri óáran. Þeir hafa rangan málstað, þeir hafa brotið gegn Guði og þeim hefnist fyrir á sýnilegan hátt (*Heilagra manna sögur* I:15–22, 256–271). Sá kristni er á hinn bóginn ávallt óttalaus og tekur því sem að höndum ber með styrk trúarinnar að vopni (Ásdís Egilsdóttir 1996:93–100). Í síðari hluta Vopnfirðinga sögu verður kristin vitund og táknmál mjög greinilegt í sögunni. Raunar er kristin hugmyndafræði einnig sýnileg í fyrri hlutanum. Þar vekur einkum athygli hlutverk Þorleifs kristna og viðurnefni hans sem vísar til þess að hann hafi játtað kristna trú. Þorleifur kristni er ráðvandur og góðgjarn maður sem breytir alltaf rétt og framkoma hans er andstæð framkomu þeirra sem hann á samskipti við. Þorleifur leggur talsvert á sig til að ná fjármunum félaga síns, Hrafns Austmanns, til að geta fært erfingjum hans þrátt fyrir að Brodd-Helgi geri allt til að koma í veg fyrir það og sé tilbúinn til að ráðast gegn honum. Þá er það Geitir sem mælir (1990):

²¹ Röhn (1976:131–138) hefur bent á vægi samtala og tímaatviksorða þegar hápunktur innan frásagnar er í nánd eins og nefnt var hér áður í kafla 2.2.

Ekki að ráði þykir mér þetta að veita þeim atsókn á smáskipum en vér vitum eigi nema komi á andviðri og reki þá upp og má þá enn það af gera sem sýnist.

Þorleifi kristna gengur allt að óskum, hann hefur réttan málstað og fær góðan byr.

Sem kristinn maður geldur Þorleifur ekki hoftholl til heiðinnar hofgyðju. Steinvör hofgyðja leitar því til Brodd-Helga með málið, hann tekur við því en fær Ketil til að heimta hofthollinn af Þorleifi. Ketill stefnir Þorleifi sem vill ekki borga til hofa og segir: „Meir gengur mér það til en smálæti að mér þykir það allt illa komið er þar leggst til“ (1991–92). Þegar Ketill og menn hans hyggjast snúa heim úr stefnuförinni brestur á illviðri, það er sem náttúruöflin snúist gegn þeim sem hafa breytt ranglega og hefti förina, þeir verða að fara aftur til Þorleifs og sitja þar veðurfastir. Þorleifur tekur vel við þeim, hann launar illt með góðu og að lokum fer svo að Ketill lætur sök Þorleifs falla niður og þeir verða vinir. Við það tilefni sýnir Þorleifur stillingu, hann heitir á Krist féлага sinn og segir við Ketil: „Mikils þykir mér vert vinfengi þitt en ekki þykir mér undir hvor sekur fellur eða eigi. Heiti eg á þann féлага er mig lætur ekki slíkt varða“ (1992).

Það eru fleiri vísbendingar í sögunni um að þar fari fram umræða um muninn á heiðnum og kristnum mannskilningi en frásögnin af Þorleifi kristna. Þótt ekki sé getið um kristnitökuna eins og í mörgum öðrum sögum þá er augljóst að höfundurinn vill draga fram mismuninn sem er á heiðnum og kristnum lífs-gildum. Það er vitund í sögunni um ólíka greftrunarsíði, hræ Svarts er hulið og „[ú]tferð Hrafns var ger sæmileg að þeirri siðvenju sem þá var“ (1990). Þegar deila þingmanna Brodd-Helga og Geitis, Þórðar og Þormóðar, stendur yfir drepur Brodd-Helgi menn Þormóðar og um það er sagt (1995):

Helgi lét bera líkin í tóft eina og bera ofan á hrís. Geitis menn undu stórilla sínum hlut og við ekki annað verr en það að þeir náðu eigi að jarða frændur sína og ástmenn.

Þótt höfundurinn sé á yfirborðinu að segja deilusögu sem leiðir til mannvíga og hefnda þá er tilfinningin fyrir því sem er í húfi mjög óljós. Sú afstaða kemur ekki síst fram þegar segir frá Bjarna og Þorkatli sem taka deilur feðra sinna í arf. Þar er greinileg áherslan sem lögð er á að sýna hvernig ungu mennirnir leysa deilur sínar með öðrum og friðsamari hætti en þeir eldri og í þessum hluta frásagnarinnar verða kristin viðhorf ríkjandi. Þannig verða ákveðin

hvörf í frásögninni þegar Bjarni hefur vegið Geiti og er eins og honum sé hreint ekki sjálfrátt, en það er frýja Þorgerðar silfru sem veldur því. Geitir er bæði fóstri hans og móðurbróðir þannig að drápið er nánast föðurmorð. Rétt áður en Bjarni heggur Geiti er sena þar sem kemur vel í ljós hversu kært er með þeim og hann iðrast gjörða sinna jafnskjótt og hann hefur unnið ógæfuverkið. Í Elucidariusi sem var vinsælt kristilegt lærdómsrit og þýtt á norrænu á 12. öld er sagt að einn sé háttur til þess að syndir fyrirgefist: að ganga í iðran (*Þrjár þýðingar lærðar*:94). Þá er iðrunin nefnd í þýðingu á riti Alkvins, Um kostu og löstu, sem varðveitt er m.a. með Norsku hómiljubókinni í handriti frá fyrsta fjórðungi 13. aldar (AM 619 4to). Þar er kafli um það hvernig eigi að snúast frá syndum, en fyrirgefning synda fæst með sannri iðran og því að drýgja ekki sömu syndir í annað sinn (*Þrjár þýðingar lærðar*:132–139).

Bjarna Brodd-Helgasyni er í mörgum heimildum lýst á annan hátt en gert er í Vopnfirðinga sögu. Í Íslendingadrápu er hann sagður illskeyttur og að hann drepí flesta er ollu vígi föður hans (*Den norsk-islandske skjaldedigtning*:539–545). Í Landnámabók er hann kynntur sem „Víga-Bjarni“ (*ÍF* I: 290). Í Kristni sögu er sagt frá trúboðsför Friðreks biskups og Þorvaldar Koðránssonar til Íslands. Þar eru í upphafi nefndir stærstu höfðingjarnir í fjórðungum landsins, fyrir norðan, vestan og sunnan en fyrir austan eru meðal annarra: „Víga-Bjarni og Geitir“ (Kristni saga:5). Í Vopnfirðinga sögu er Bjarni á hinn bóginn aldrei nefndur Víga-Bjarni. Þar er hann fyrst og fremst sýndur sem friðarsinni og það er því greinilega ætlun höfundar að sýna hann öðruvísi en þessar heimildir greina frá honum.

Þorkell Geitisson hefur ekki verið viðriðinn deilurnar en er hann kemur til Íslands sendir Bjarni menn á hans fund og býður honum „sætt og sæmd og sjálfðæmi“ (2001). Þorkell þiggur ekki því hann hyggur á hefndir og gerir í framhaldinu þrjár árangurslausar tilraunir til að sitja fyrir Bjarna sem er varaður við. Loks sendir Þorkell eftir frændum sínum, Grími og Helga Droplaugarsonum í þeim tilgangi að „veita Bjarna heimsókn og sækja hann með eldi ef vér getum eigi með vopnum“ (2003). Ekkert verður af förinni því Þorkell tekur sótt og treystir sér ekki til farar vegna vanheilsu. Hér eru veikindi Þorkels, sem hvað eftir annað hefur reynt að fara að Bjarna, athyglisverð út frá alkunnu minni úr heilagra manna sögum um sýnilega birtingu syndarinnar. Þorkell sýnir af sér ranga breytni með framferði sínu og synd hans birtist í sjúkdómi sem leggst á hann.

Að loknu þinghaldi gista Þorkell og menn hans í Böðvarsdal hjá bónda nokkrum, Kára að nafni. Þegar Bjarni og menn hans fara framhjá bæ Kára

reyna þeir að dyljast og forðast átök með því að ganga í spor Þorkels og manna hans. Þá segir í sögunni: „Kári var úti er þeir gengu hjá garði og gerði ekki vart við og þótti mikill vandi með þeim frændum og vildi hann það ekki til sín taka láta“ (2004). Þessi skýring er merkileg því Kári er þingmaður Þorkels og hann hefur skipað honum að standa vörð meðan þeir sofa og láta vita ef hann verði var við mannaferðir en Kári hlýðir því ekki. Með þessu atviki kemur fram viðhorf höfundar sem lýsir í hug Kára og lætur hann fyrst og fremst bregðast við siðferðilegum vanda með afstöðu sinni; hann vill ekki eiga þátt í að frændur deili.

Þessi sama höfundarafstaða kemur fram eftir bardagann í Böðvarsdal en þá fer Bjarni til Glíru-Halla, segir honum fall sona hans og býður honum til sín. Af svörum Halla má ljóst vera að þar fer fram umræða um mismunandi gildi: „Mikill skaði þykir mér að sonum mínum en þó þykir mér betra að missa þeirra en það þeir bæru bleyðiorð sem sumir förunautar þínir“ (2006). Glíru-Halli er hér fulltrúi gamalla viðhorfa þar sem heiðið sæmdarsiðferði er æðst gilda og vill hann heldur eiga dauða syni en raga. Sama umræða um mun siðferðisgilda fer fram í frásögninni af Þorsteini stangarhögg en Þórarinn faðir Þorsteins hefur sömu afstöðu og Glíru-Halli. Þegar Þorsteinn segir föður sínum að hann ætli að heyja einvígi við Bjarna hvetur Þórarinn hann til að taka vopn sín og verjast og segir: „Þykir mér og betra að missa þín en eiga ragan son“ (2297).

Bjarni og menn hans gróa sára sinna eftir bardagann með hjálp Þorvarðar lækis en Bjarna verður einnig hugsað til Þorkels því hann vill honum alltaf vel þrátt fyrir að Þorkell hafi misgert við hann. Bjarni sýnir bróðurkærleik í samskiptum við Þorkel og sendir Þorvarð lækni til Krossavíkur til að græða sár hans. Þegar Þorvarður kemur til Krossavíkur er sagt: „Engi maður heilsaði Þorvarði“ (2006). Það er ljóst að Þorkell stendur frammi fyrir vali um tvo kosti sem báðir eru vondir. Hann getur rekið Þorvarð á brott og með því haldið fast við þverlyndi sitt, sæmd og hefndarsiðferði og dáið af sárum sínum. Á hinn bóginn á hann val um að þiggja þá hjálp sem honum býðst og þar með lífgjöf frá fjandmanni sínum því að það er Bjarni sem sendir Þorvarð. Þorkell velur seinni kostinn og er tekið fram í sögunni að Þorvarður dvelji í Krossavík í sjö daga og batnar Þorkatli dag frá degi. Þetta myndar hliðstæðu við sköpunartímann sem náði yfir sjö daga og verður um leið vísir að nýju upphafi milli þeirra frænda, Bjarna og Þorkels.

Í framhaldinu getur Þorkell ekki sinnt búi sínu vegna vanheilsu og horfir til vandræða af þeim sökum. Bjarni fréttir þetta og sendir boð til Þorkels um

aðstoð. Þorkell er tregur til en þá er það fyrir orð Jórunnar konu sinnar sem Þorkell ákveður að þiggja enn hjálp Bjarna: „„Þú skalt ráða,““ segir Þorkell, „því að eg hefi oft reynt að þú ert bæði vitur og góðgjörn““ (2007). Með þessum orðum Þorkels sést vel að ekkert er nýtt undir sólinni og má því segja að það sé bæði gömul saga og ný að þeim körlum farnist vel sem hlíta ráðum kvenna. Þegar Þorkell fer til Hofs og þeir Bjarni sættast heilum sáttum þá fara þau tólf saman en það er hin heilaga postulatala. Orðalagið við sáttagjörðina „þeir áttu tal með sér frændur“ (2007) vekur einnig athygli fyrir þær sakir að þar er ekki minnst á orðið vinfengi, en það er mjög notað í fyrri hluta Vopnfirðinga sögu í lýsingu á vináttu feðra þeirra, Brodd-Helga og Geitis. Þar er klifað á orðinu vinfengi þannig að svo virðist sem það sé stílblagð höfundar sem vill með því lýsa vináttu sem á eftir að snúast upp í andhverfu sína. Hér er allt með öðrum hætti, Bjarni og Þorkell sættast einfaldlega heilum sáttum sem báðir halda síðan.

Í lok Vopnfirðinga sögu vekur athygli að ætt Þorkels Geitissonar er rakin áfram til Þorláks biskups helga, Ragnheiðar systur hans og sona hennar. Ættir eru raktar til samtíðarmanna Páls biskups en á hans dögum hófst biskupsöguritunin sem kunnugt er og hann fékk ritaða um sig sérstaka sögu þar sem frændsemi þeirra Þorláks helga er gerð góð skil (Ásdís Egilsdóttir 1992:218–219). Hér hefur verið sýnt fram á að kristin vitund og viðhorf í Vopnfirðinga sögu eru meiri en svo að þau tengist eingöngu ritunartímanum og því styðja ættartölurnar í lokin við þá greiningu að tilgangur söguritunar sé einkum að koma á framfæri siðferðilegum boðskap í kristnum anda.

Í Vopnfirðinga sögu er ekki greint frá því hvað verður um Bjarna Brodd-Helgason en sagt er frá afdrifum hans í frásögninni af Þorsteini stangarhögg sem er framhald af Vopnfirðinga sögu. Þar hefur Bjarni alla sömu eiginleika og í sögunni, hann er fyrst og fremst sýndur sem friðarsinni og honum farnast vel. Sagt er um hann í lokin (2298):

Bjarni hélt vel virðingu sinni og var hann því vinsælli og betur stilltur sem hann var eldri og var allra manna þrautbestur og gerðist trúmaður mikill hinn síðasta hluta ævi sinnar. Bjarni fór utan og gekk suður og andaðist í þeirri ferð.

Loks er er lögð sérstök áhersla á að greina frá ættboganum sem kominn er frá Bjarna með Yngvildi dóttur hans sem giftist Þorsteini Síðu-Hallssyni en meðal afkomenda þeirra er nefndur Magnús Einarsson Skálholtsbiskup auk fleiri

merkra presta og ábóta. Þegar sagt er frá Þorsteini sem tengdasyni Bjarna er hægt að gera ráð fyrir að menn hafi þar með vitað um mægðir Bjarna við Jón helga Ögmundarson sem varð fyrsti biskup Hólastaðar, en Síðu-Hallur var langafi hans í móðurætt og tók hann fyrstur höfðingja á Íslandi kristna trú. Með ættartölunni í lok Þorsteins þáttar stangarhöggs er sýnt fram á mægðir Bjarna Brodd-Helgasonar við helgan biskup en sama umræða fer fram með ættartölum í lok Vopnfirðinga sögu þegar skyldleiki Þorkels Geitissonar og Þorláks helga er rakinn.

5. Lokaorð

Vopnfirðinga saga virðist á yfirborði falla að ramma hefðbundinnar deilusögu þar sem sagt er frá mannvígum og hefndum, en ekki er allt sem sýnist í þeim efnum og margt annað blasir við þegar merkingarlög textans eru rannsökuð og sagan greind sem heild. Sterk höfundarvitund Vopnfirðinga sögu kemur fram í því að átökin sem fara af stað í fimmta kafla hafa verið undirbyggð frá byrjun. Um leið er greinilegt að það er mjög óljóst hvaða hagsmunir eru í húfi og því hlýtur lesandinn að velta því fyrir sér hvað vaki fyrir höfundi með frásögninni. Höfundarvitundin kemur einnig fram í mannlýsingum því að í þeim myndum sem höfundur bregður upp af athöfnum manna er andúð á rangri siðferðilegri breytni greinilega fyrir hendi. Ef höfundurinn tekur afstöðu á þennan hátt er vitundin um formið sjálft til staðar og möguleika þess til að koma ákveðnum skoðunum á framfæri. Hér hafa verið leiddar líkur að því að tilgangur höfundar með frásögninni sé fremur að koma ákveðnum siðaboðskap á framfæri en að lýsa gangvirki deilna. Í sögunni er greinileg vitund um að vænlegra sé að nota aðrar leiðir en þær að láta vopnin tala og aflétta þar með hinni skilyrðislausu hefndarskyldu, en það er einkum bygging sögunnar, markviss framsetning innri tíma og mannlýsingar aðalpersóna sem styður þá greiningu á tilgangi söguritunar.

Hér hefur einnig verið fjallað um þá tilgátu að hægt sé að líta á Þorsteins sögu hvíta sem forsögu Vopnfirðinga sögu og frásögnina af Þorsteini stangarhogg sem framhald hennar eða nokkurs konar lokapátt. Sögurnar þrjár, bindast saman efnislega þar sem þær fjalla allar um Þorstein hvíta og afkomendur hans og kallast persónulýsingar í þessum þremur frásögnum á. Hugmyndafræðilegt viðhorf sagnanna tengir þær einnig saman því þær eru allar sögur tveggja kynslóða þar sem afstaða eldri kynslóðar til hefndarsíðferðis sam-

félagsins er önnur en hinnar yngri. Afstaða höfundar kemur einnig fram í byggingu sögunnar því að hann teflir fram hliðstæðum sem mynda hugmyndalegar og siðferðilegar andstæður sem kallast á í framvindu frásagnarinnar.

Ættartölurnar í lokin og kristin vitund sögunnar styrkja einnig þá túlkun að tilgangur söguritunar sé einkum að koma á framfæri siðferðilegum boðskap í kristnum anda og jafnframt að þar fari fram umræða um þýðingarleysi víga í samfélaginu. Í því sambandi er mikilvægt að draga fram að jafnvægið í Vopnfirðinga sögu raskast vegna ágrindar, sem er einn af átta höfuðlöstum (sbr. *Þrjár þýðingar lærðar*:151–153). Svo er einnig í frásögninni af Þorsteini stangarhögg, þar fara átök af stað vegna ofmetnaðar sem er fyrstur höfuðlasta og telst andlegur löstur. Kristin áhrif eru einnig sýnileg í mannlýsingum höfundar, sem tekur afstöðu með þeim sem breyta rétt en gegn þeim sem fremja misgjörðir. Einnig er ljóst að höfundur vill benda á að leiðin til mannlegrar farsældar felist í að vera í sátt og vinfengi við náunga sinn fremur en því að herja á hann með vopnum. Náungakærleikur í kristnum anda er líklegur til að stuðla að vináttu milli manna og með því að bera ávallt fram sáttarorð er hægt að styrkja grundvöll varanlegrar vináttu og friðar á umbreytingartímum.

Í frásögnunum þremur, Þorsteins sögu hvíta, Vopnfirðinga sögu og frásögninni af Þorsteini stangarhögg fer greinilega fram umræða um mismunandi gildi og afstöðu sögupersóna til þeirra. Þegar mannlýsingar sagnanna þriggja eru athugaðar kemur sama afstaðan fram í þeim öllum. Þar kemur fram að góð siðferðileg breytni í orði og verki leiðir ávallt til vináttu og friðar en illvirki snúast í höndum þeirra sem beita þeim og bitna að lokum á þeim sjálfum.

HEIMILDIR

- Alfræði íslenzk* III. Kr. Kálund gaf út. STUAGNL 45. København, 1917–18.
- Andersson, Theodore M. 1967. *The Icelandic Family Saga. An Analytic Reading*. Harvard University Press, Cambridge.
- Aristóteles. 1976. *Um skáldskaparlistina*. Kristján Árnason þýddi. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Ásdís Egilsdóttir. 1992. Eru biskupasögur til? *Skáldskaparmál* 2:207–220.
- Ásdís Egilsdóttir. 1996. Kvendýrlingar og kvenímynd trúarlegra bókmennta á Íslandi. *Konur og kristsmenn*. Þættir úr kristnisögu Íslands:91–116. Ritstj. Inga Huld Hákonardóttir. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
- Baetke, Walter. 1956. Vorwort des Herausgebers. Studien zur Vápnfirðinga Saga, bls. v–xiii. *Saga*. Untersuchungen zur nordischen Literatur- und Sprachgeschichte 1. Halle a. S.
- Benedikt Sveinsson (útg.). 1923. Vápnfirðinga saga. *Íslendinga sögur* 22. [2. útg.] Sigurður Kristjánsson, Reykjavík.
- Bjarni Guðnason. 1993. Túlkun Heiðarvígasögu. *Studia Islandica – Íslensk fræði* 50. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Björn Teitsson. 1975. Bjarnfeldir í máldögum. *Afmælisrit Björns Sigfússonar*, bls. 23–46. Ritstj. Björn Teitsson, Björn Þorsteinsson og Sverrir Tómasson. Sögufélag, Reykjavík.
- Bogi Th. Melsteð. 1910. *Íslendinga saga* II. Hið íslenska bókmenntafélag, Kaupmannahöfn.
- Byock, Jesse L. 1988. Valdatafl og vinfengi. *Skírnir* 162:127–137. Gunnar Eypórsson þýddi.
- Clover, Carol J. 1982. *The Medieval Saga*. Cornell University Press, Ithaca.
- Clover, Carol J. 1986. Hildigunnur's Lament. *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, bls. 141–183. Ritstj. John Lindow, Lars Lönnroth og Gerd Wolfgang Weber. Odense University Press, Odense.
- Driscoll, Matthew James (útg.). 1992. *Sigurðar saga þögla*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 34. Reykjavík.
- Einar Ól. Sveinsson. 1943. *Á Njálsbúð*. Bók um mikið listaverk. Bókmenntafélagið, Reykjavík.
- Einar Ól. Sveinsson. 1956. *Við uppspretturarnar*. Helgafell, Reykjavík.
- Einar Ól. Sveinsson. 1962. *Íslenskar bókmenntir í fornöld* I. Almenna bókafélagið, [Reykjavík].
- Fichtner, Edward G. 1979. Gift Exchange and Initiation in the *Auðunar þáttir vestfirzka*. *Scandinavian Studies* 51:249–272.
- Finnur Jónsson. 1923. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 2. útg. endursk. 2. bindi. København.
- Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson og Möður Árnason sáu um útgáfuna. Mál og menning, Reykjavík, 1992.
- Grímur M. Helgason og Vésteinn Ólason (útg.). 1972. *Íslendinga sögur* 7. *Íslenskar fornsögur*. Skuggsjá, [Hafnarfirði].
- Guðbrandur Vigfússon. 1861. Um nokkrar Íslendingasögur. *Ný félagsrit* 21:118–127.

- Guðbrandur Vigfússon. 1879. Vápnfirðinga Saga. *An Icelandic Prose Reader*: 119–121, 375. Guðbrandur Vigfússon og F. York Powell gáfu út. Oxford.
- Guðni Jónsson (útg.). 1947. Austfirðinga sögur. *Íslendinga sögur* 10. Íslendingasagna-útgáfan, Reykjavík.
- Guðrún Ingólfssdóttir. 1992. Að utan: Um búandi konur í Íslendinga sögum. *Skáldskaparmál* 2:124–134.
- Guðrún Ingólfssdóttir. 1994. „En mér þykir illt að láta risnu mína“. Um virðingu kvenna og stöðu á heimili í Fljótsdæla sögu. *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, bls. 257–268. Ritstj. Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran og Sigurgeir Steingrímsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Guðrún Nordal. 1990. „Nú er hin skarpa skálmöld komin“. *Skáldskaparmál* 1:211–225.
- Gunnlaugur Þórðarson (útg.). 1848. Vápnfirðinga saga. *Nordiske Oldskrifter* 5. Nordiske Literatur-Samfund, Kjøbenhavn.
- Gurevich, Aaron Ya. 1968. Wealth and Gift-Bestowal among the Ancient Scandinavians. *Scandinavica* 7:126–38.
- Hauksbók*. [Eiríkur Jónsson og Finnur Jónsson gáfu út.] København, 1892–96.
- Heilagra manna sögur* I. C. R. Unger gaf út. Christiania, 1877.
- Helga Kress. 1993. *Máttugar meyar*. Íslensk fornþekknasaga. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Heller, Rolf. 1963. Studien zu Aufbau und Stil der Vápnfirðinga saga. *Arkiv för nordisk filologi* 78:170–189.
- Hermann Pálsson. 1960. *Íslensk mannanöfn*. Heimskringla, Reykjavík.
- ÍF I = Íslendingabók, Landnámabók. Jakob Benediktsson gaf út. *Íslensk fornrit* 1. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1968.
- ÍF V = Laxdæla saga. Einar Ól. Sveinsson gaf út. *Íslensk fornrit* 5. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1934.
- ÍF XI = Austfirðinga sögur. Jón Jóhannesson gaf út. *Íslensk fornrit* 11. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1950.
- ÍF XXVI = Heimskringla I. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. *Íslensk fornrit* 26. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1941.
- Íslendinga sögur og þættir* I–III. Útg. Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson. Svart á hvítu, Reykjavík, 1987.
- Íslensk orðabók handa skólum og almennungi*. Ritstjóri Árni Böðvarsson. Önnur útgáfa, aukin og bætt. Reykjavík, 1983.
- Jakobsen, Jakob (útg.). 1902–03. *Austfirðinga sögur*. STUAGNL 29. København.
- Jobes, Gertrude. 1962. *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols* I. Scarecrow Press, New York.
- Jochens, Jenny. 1995. *Women in Old Norse Society*. Cornell University Press, Ithaca.
- Jón Árnason. 1954. *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri* I. Safnað hefur Jón Árnason. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Jón Helgason. 1975. Syv sagablade. *Opuscula* 5:1–97. *Bibliotheca Arnamagnæana* 31. København.
- Jón Helgason. 1976. Paris i Troja, Þorsteinn på Borg och Brodd-Helgi på Hof. *Nordiska studier i filologi och lingvistik*. Festskrift tillägnat Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976, bls. 192–4. Ritstj. Lars Svensson, Anne Marie Wieselgren, Åke Hansson. Studentlitteratur, Lund.

- Jón Jóhannesson. 1950. Formáli. Austfirðinga sögur. *Íslensk fornrit* 11:v-cxx. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Jón Viðar Sigurðsson. 1992. Friendship in the Icelandic Commonwealth. *From Sagas to Society. Comparative Approaches to Early Iceland*:205–215. Ritstj. Gísli Pálsson. Hisarlik Press, Enfield Lock.
- Jón Torfason. 1990. Góðar sögur eða vondar. Athugun á nokkrum frásagnareinkennum í Íslendinga sögum, einkum með hliðsjón af Þórðar sögu hreðu. *Skáldskaparmál* 1: 118–130.
- Jónas Kristjánsson. 1988. *Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature*. Peter Foote þýddi. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- KatAM = *Katalog over Den arnamagnæanske Håndskriftsamling I–II*. Udgivet af Kommissionen for Det arnamagnæanske Legat. København, 1889–1894.
- KatKB = *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kongelige Bibliotek og i Universitetsbiblioteket (udenfor den arnamagnæanske Samling) samt den arnamagnæanske Samlings Tilvækst 1894–99*. Udgivet af Kommissionen for Det arnamagnæanske Legat. København, 1900.
- Katalog öfer Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornorska handskrifter II–III*. Utarbetad af Vilhelm Gödel. Stockholm, 1898–1899.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid I–XXII*. København, 1956–1978.
- Kolbrún Haraldsdóttir. 1991. Ein lítil athugasemd um byggingu Flateyjarbókar. *Lygisögur sagðar Sverri Tómassyni fimmtugum 5. apríl 1991*, bls. 61–64. Ritstj. Gísli Sigurðsson og Örnólfur Thorsson. Reykjavík.
- Kristni saga. Pátr Þorvalds ens víðförla. Pátr Ísleifs biskups Gizurarsonar. Hungrvaka. Bernhard Kahle gaf út. *Altnordische Saga-Bibliothek* 11. Halle, 1905.
- Lönnroth, Lars. 1969. The Noble Heathen. A Theme in the Sagas. *Scandinavian Studies* 41:1–29.
- Medieval Scandinavia*. An Encyclopedia. 1993. Ritstj. Phillip Pulsiano. Garland, New York / London.
- Meulengracht Sørensen, Preben. 1993. *Fortælling og ære*. Studier i islændingesagerne. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Miller, William Ian. 1990. *Bloodtaking and Peacemaking*. Feud, Law, and Society in Saga Iceland. University of Chicago Press, Chicago.
- Miller, William Ian. 1993. *Humiliation: and Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence*. Cornell University Press, Ithaca.
- Mundal, Else. 1974. *Fylgjemotiva i norrøn litteratur*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Den norsk-islandske skjaldedigtning* B. Finnur Jónsson bjó til prentunar. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat. København / Kristiania, 1912.
- Ordbog over det norrøne prosasprog*. Registre. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. København, 1989.
- Ólafur Briem. 1972. *Íslendinga sögur og nútíminn*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson. 1990. Horfið kúakyn. *Brunnur lifandi vatns*. Afmælisrit til heiðurs Péttri Mikkeli Jónassyni prófessor sjötugum 18. júní 1990, bls. 108–115. Ritstj. Guðmundur Eggertsson, Gunnar F. Guðmundsson, Ragnheiður Þorlákssdóttir og Svavar Sigmundsson. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1918–37. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*. I–III. Reykjavík.
- Ryding, William W. 1971. *Structure in Medieval Narrative*. Mouton, Hague.

- Röhn, Hartmut. 1976. *Untersuchungen zur Zeitgestaltung und Komposition der Íslendingasögur*. Basel und Stuttgart.
- Sigríður Baldursdóttir. 1998. Vopnfirðinga saga – tilurð og túlkun. Óprentuð ritgerð til M.A.-prófs í íslenskum bókmenntum við Háskóla Íslands.
- Sigurður Nordal. 1938. Formáli. Borgfirðinga sögur. Sigurður Nordal gaf út. *Íslenzk fornrit* 3:v-clv. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Sigurður Samúelsson. 1998. *Sjúkdómar og dánarmein íslenskra fornmanna*. Háskóla-útgáfan, Reykjavík.
- Skúli V. Guðjónsson. 1949. *Manneldi og heilsufar í fornöld*. Ólafur Geirsson þýddi. Ísafold, Reykjavík.
- Stefán Karlsson. 1994. Aldur Fljótsdæla sögu. *Sagnaping helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, bls. 743–759. Ritstj. Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran og Sigurgeir Steingrímsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1994. Skorið í fornsögu. Pankar um byggingu Hrafnkels sögu. *Sagnaping helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, bls. 787–799. Ritstj. Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran og Sigurgeir Steingrímsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Turville-Petre, Gabriel. 1972. Dreams in Icelandic tradition. *Nine Norse Studies* 5:30–51. [Fyrst prentað í *Folklore* 69, 1958.]
- Valdimar Ásmundarson. 1898. Formáli. Vápnfirðinga saga. *Íslendinga sögur* 22:iii–iv. Sigurður Kristjánsson, Reykjavík.
- Vápnfirðinga saga. Austfirðinga sögur. Jakob Jakobsen gaf út. STUAGNL 29. København, 1902–03.
- Vápnfirðinga saga. Valdimar Ásmundarson bjó til prentunar. *Íslendinga sögur* 22. Sigurður Kristjánsson, Reykjavík 1898.
- Vésteinn Ólason. 1983. *Íslendingasögur. Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, bls. 135–141. Ritstj. Jakob Benediktsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Vésteinn Ólason. 1984. Íslensk sagnalist – erlendu lærðómur. *Tímarit Máls og menningar* 45:174–189.
- Vésteinn Ólason. 1993. *Íslendingasögur og þættir. Íslensk bókmenntasaga* II:23–163. Ritstj. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Viðar Hreinsson. 1992. Hver er þessi Grettir? *Skáldskaparmál* 2:77–106.
- Vinaver, Eugène. 1971. *The Rise of Romance*. Oxford.
- Vopnfirðinga saga. Íslendinga sögur 7. Grímur M. Helgason og Vésteinn Ólason bjuggu til prentunar. *Íslenzkar fornsögur*. Skuggsjá, [Hafnarfirði], 1972.
- Walter, Ernst. 1956. Studien zur Vápnfirðinga Saga. *Saga*. Untersuchungen zur nordischen Literatur- und Sprachgeschichte 1. Halle a. S.
- Porleifur Hauksson. 1994. Stílbagðalisti. *Íslensk stílfræði*, bls. 153–165. Ritstj. Porleifur Hauksson. Mál og menning, Reykjavík.
- Þórir Óskarsson. 1994. *Íslendingasögur. Íslensk stílfræði*, bls. 273–293. Ritstj. Porleifur Hauksson. Mál og menning, Reykjavík.
- Þrjár þýðingar lærðar frá miðöldum. Gunnar Ágúst Harðarson bjó til prentunar. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 1989.
- Örnólfur Thorsson. 1990. „Leitin að landinu fagra“. Hugleiðing um rannsóknir á íslenskum fornþekktum. *Skáldskaparmál* 1:28–53.

SUMMARY

This article examines the structure and meaning of *Vopnfirðinga saga*, one of the lesser known *Íslendingasögur* and a work which deserves more attention than it has hitherto received. Previous discussion has tended to treat the saga as a traditional narrative of conflict, not least by concentrating on the relationship between Brodd-Helgi and Geitir in the first part of the saga, rather than on that between Bjarni Brodd-Helgason and Porkell Geitisson in the second part. As a result the saga has not been viewed as a unified and coherent whole.

Porsteins saga hvíta can be read as a prelude to *Vopnfirðinga saga*, and *Porsteins þáttur stangarhöggs* as a continuation of *Vopnfirðinga saga*. All three works deal with Porsteinn hvíti and his ancestors, and each dramatises the tension between the elder generation's desire to seek blood revenge in the pursuit of disputes, and the younger generation's inclination to pursue less violent and more morally defensible methods of conflict resolution.

In its contrastive structure, characterisation of the principal protagonists, use of genealogies and handling of time, the saga seems designed to question the value and validity of unconditional vengeance in dispute resolution. The narrator seems more concerned to moralize than to celebrate conflict. The saga indicates that long-term human prosperity is best achieved by seeking peaceful accommodation rather than by resorting to arms. It suggests that the Christian spirit of 'loving thy neighbour as thyself' seems more likely than violence to secure stable friendships in society, thereby helping individuals to achieve their goals in an otherwise unstable world.

Sigríður Baldursdóttir
Pernunesi 3
210 Garðabær
ternunes@centrum.is